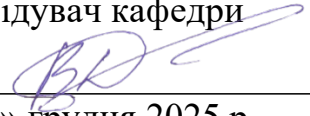

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий гуманітарний інститут

Кафедра теоретичних основ олімпійського та професійного спорту

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри

«9» грудня 2025 р.

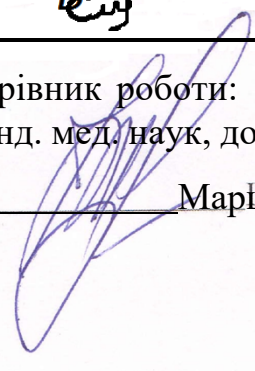
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
на тему: «Регіональні історико-соціальні особливості розвитку шахового
спорту у Миколаєві»

Виконав: студент групи 6541м

Сидорика В.І.

Керівник роботи:
канд. мед. наук, доцент .

Марцінковський І.Б.

Миколаїв 2025

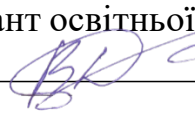
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова
Навчально-науковий гуманітарний інститут

Кафедра Теоретичних основ олімпійського та професійного спорту

Спеціальність 017 «Фізична культура і спорт»

Освітня програма «магістр»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Гарант освітньої програми

(підпис)
«9» грудня 2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Студенту Сидорику Владиславу Ігоровичу

1. Тема роботи: —Регіональні історико-соціальні особливості розвитку шахового спорту у Миколаєві.

Керівник роботи Марцінковський Ігор Богданович, к. м. н., доцент

Затверджені наказом ректора №_967-уч_ від «_05_»_вересня_2025_ року

2. Термін подання роботи: __13.12.2025 р.-24.12.2025 р.__

3. Вихідні дані по роботі: спеціальна наукова і методична література та інші матеріали з шахового спорту, ТМФВ, педагогіки, психології, передовий практичний досвід підготовки спортсменів-шахістів.

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів): __

4.1. історичні передумови застосування та розвитку шахового спорту у Миколаєві.

4.2. аналіз роботи миколаївського шахового клубу за державності України.

4.3. методи сучасної підготовки шахістів.

5. Перелік презентаційних матеріалів: електронна презентація з слайдів: презентація доповіді по роботі у форматі Microsoft Power Point з висвітленням таких питань як об'єкт предмет, мета і завдання роботи (1 слайд), актуальність роботи на основі аналізу літератури та історичних першоджерел з заснування та розвитку шахової гри у Миколаєві (4 слайди), результати магістерського дослідження та їх аналіз (рисунки, таблиці, 6 слайдів), наукова новизна отриманих результатів (1 слайд), висновки (1 слайд).

6. Виконання розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1.	Марцінковський І.Б., доцент		
2.	Марцінковський І.Б., доцент		
3.	Марцінковський І.Б., доцент		

7. Дата видачі завдання

25 січня 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Підготовчий етап: вибір теми, розроблення обґрунтування теми	січень 2025 р.	
2.	Опрацювання об'єктної частини дослідження (теоретичний етап)	лютий 2025 р.	
3.	Експериментальний (емпіричний) етап дослідження /за наявності/	березень – травень 2025 р.	
4.	Аналітичний етап	червень 2025 р.	
5.	Підготовка тексту магістерської роботи	вересень – жовтень 2025 р.	
6.	Перевірка на наявність текстових збігів/ідентичності/схожості із використанням програмно-технічного Засобу Антиплагіатної інтернет-системи	Не пізніше ніж за 2 тижня до захисту	
7.	Рецензування магістерської роботи	Не пізніше ніж за 2 тижня до захисту	
8.	Попередній розгляд магістерської роботи на кафедрі	Не пізніше ніж за 2 тижня до захисту	
9.	Офіційний захист магістерської роботи на засіданні АК	за графіком Атестаційної комісії (АК)	

Студент _____ Владислав Сидорика
(підпис) (ПІБ)

Керівник роботи _____ Ігор Марцінковський
(підпис) (ПІБ)

АНОТАЦІЯ

Сидорика В.І. Регіональні історико-соціальні особливості розвитку шахового спорту у Миколаєві. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису. Робота на здобуття наукового ступеня магістра за спеціальністю 017 «Фізична культура і спорт». – Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Навчально-науковий гуманітарний інститут, Миколаїв, 2025. 65 сторінок.

Дослідження магістерської роботи присвячено дослідженням особливостей регіональних історико-соціальних аспектів розвитку гри в шахи у Миколаєві від заснування міста до теперішнього часу.

В результаті вивчення історіографії та джерельної бази в роботі досліджено регіональні історичні факти початків гри в шахи, її розвиток і вплив на соціальні та культурні аспекти життя у Миколаєві до теперішнього часу.

У роботі проведено аналіз роботи миколаївського шахового клубу за державності України, висвітлено особливості роботи миколаївського шахового клубу в умовах триваючої російсько-української війни. Показано стан та перспективи подальшого розвитку шахів у Миколаєві. Показано перспективи розвитку шахів за рахунок використання сучасних комп'ютерних технологій, які сприяли різкому розвитку шахів. Стрімко розвиваються програми навчання шахів у школах.

Розглянуто методику підготовки шахістів у сучасних умовах. Проведені дослідження свідчать про те, що у сучасному шаховому спорті спостерігається поступове зростання кількості шахістів у місті за рахунок зміни безпекової ситуації на півдні країни.

Доведено, що крім традиційних підходів підготовки спортсменів, теоретичних та практичних, слід також звертати увагу на розвиток індивідуально-психологічних та фізичних особливостей шахістів. Визначено рівень вмотивованості шахіста до занять фізичною культурою.

Ключові слова: шахи, історико-соціальні особливості, шаховий спорт.

ANNOTATION

Sydoryka V. I. Regional historical and social features of the development of chess in Mykolaiv. Qualification work on specialty 017 «Physical Education and Sports», educational program «Olympic and Professional Sport». Mykolaiv: Admiral Makarov National University of Shipbuilding. 2025. 65 pages.

The research of the master's thesis is devoted to the study of the features of regional historical and social aspects of the development of chess in Mykolaiv from the founding of the city to the present day.

As a result of the study of historiography and the source base, the work investigated regional historical facts of the beginning of chess, its development and impact on social and cultural aspects of life in Mykolaiv to the present day.

The work analyzes the work of the Mykolaiv chess club during the statehood of Ukraine, highlights the peculiarities of the work of the Mykolaiv chess club in the conditions of the ongoing Russian-Ukrainian war. The state and prospects for the further development of chess in Mykolaiv are shown. The prospects for the development of chess are shown through the use of modern computer technologies, which contributed to the sharp development of chess. Chess training programs in schools are developing rapidly.

The methodology of training chess players in modern conditions is considered. The conducted studies indicate that in modern chess sport there is a gradual increase in the number of chess players in the city due to the change in the security situation in the south of the country.

It is proved that in addition to traditional approaches to training athletes, theoretical and practical, attention should also be paid to the development of individual psychological and physical characteristics of chess players. The level of motivation of a chess player to physical education classes is determined.

Key words: chess, historical and social features, chess sport.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАСНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ШАХОВОГО СПОРТУ У МИКОЛАЄВІ.	13
1.1. Заснування та функціонування першого шахового клубу у Миколаєві	13
1.2. Шаховий спорт у Миколаєві за часів комуністичної влади.....	21
Висновки до розділу 1.	32
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.	34
2.1. Організація дослідження.	34
2.2. Методи дослідження.	35
2.2.1. Метод бібліографічного аналізу	35
2.2.2. Історико порівняльний метод	36
2.2.3. Метод джерелознавчої евристики	37
2.2.4. Метод абстрагування	37
2.2.5. Метод теоретичного аналізу і синтезу	38
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РОБОТИ МИКОЛАЇВСЬКОГО ШАХОВОГО КЛУБУ ЗА ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ	39
3.1. Робота шахового клубу у Миколаєві за 1991 – 2022 роки	39
3.2. Особливості роботи миколаївського шахового клубу в умовах тривалої російсько-української війни.....	43
3.3. Стан та перспективи розвитку шахів у Миколаєві	48
Висновки до розділу 3.	50
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИ СУЧАСНОЇ ПІДГОТОВКИ ШАХІСТІВ	52
4.1. Традиційні методи підготовки спортсменів шахістів.....	52
4.2. Психологічна підготовка шахістів.	52
4.3. Фізична підготовка шахістів.	55
Висновки до розділу 4	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61

ВСТУП

Актуальність. Шахи (від перського шах мат – володар помер) – одна з найдавніших і досі популярних логічних, детермінованих ігор в світі з досконалою інформацією, а також інтелектуальний вид спорту. Статистика стверджує, що 70 % людей у світі хоч раз у житті грали в шахи, а для 650-ти мільйонів це постійне захоплення.

Попри те, що існують багато версій зародження шахів (давньоєгипетська, індійська, перська, візантійська та ін.), історики стверджують, що ігри з фішками на дошці були відомі ще в 3 – 4 тисячоліттях до н. е., наприклад, сенет у Давньому Єгипті. Водночас на думку багатьох істориків первісний варіант шахів виник в Індії не менше півтори тисячі років тому (не пізніше VI ст. н. е.) як військова гра – чатуранга (буквально чотири роди військ) – піхота, кіннота, слони і колісничі, представлені фігурами, які згодом розвинулися і відповідають сучасним пішаку, коню, слону і турі. З Індії гра поширилася на схід й захід уздовж Шовкового шляху. З Давньої Індії правила гри отримав персидський шах Хосров I Анушірван (531 – 579). Потрапляючи у сусідні з Індією країни, чатуранга зазнає ряд змін. Найстаріші шахові фігури зі слонової кістки знайдені при археологічних розкопках у Стародавньому Афросіабі (нинішній Самарканд в Узбекистані), датовані VII ст. (700-ті рр.); з каменю в Хумайма (Humauma) в Йорданії, датовані VII ст.; з ікла моржа в Льюїсі (Isle of Lewis) у Шотландії, датовані XII ст.; фрагментовані набори/фігури в Іспанії, Італії, Персії (наприклад, Нішапур), які датуються IX – XII ст. Поширюючись Західною Європою (вперше появились у IX–X ст. з арабських країн) відбувалися й зміни правил гри. Врешті, остаточні правила гри в шахи в Європі стандартизували у XIX ст., коли стали систематично проводитися міжнародні турніри. Першим заходом, який визнаний чемпіонатом світу, став матч за звання чемпіона світу з шахів, що відбувся у 1886 р., де взяли участь тодішні найсильніші шахісти світу – Вільгельм Стейніц (нім. Wilhelm Steinitz; 1836 – 1900) та Йоганн Цукерторт (нім. Johannes Hermann Zukertort; 1842 – 1888), в якому переміг Стейніц і став першим чемпіоном світу. З цього часу розігрується звання чемпіона світу з шахів. З 1924 р. функціонує

створена в Парижі Міжнародна шахова федерація (ФІДЕ; фр. *Fédération internationale des échecs*), штаб-квартира якої розташована у м. Лозанна (Швейцарія). Під її егідою, починаючи з середини ХХ ст., проводяться більшість міжнародних змагань. За часів Радянського Союзу, куди входила й Українська РСР, у 1924 р. була створена Всесоюзна шахова секція (першим головою до 1937 р. був М. В. Криленко; 1885 – 1938), яка з 1959 р. стала Шаховою федерацією Союзу РСР. До неї входили та під її егідою виступали й українські спортсмени [1].

Федерація шахів України заснована 1991 р., а на її ІІ З'їзді 16 лютого 1996 р. був затверджений статут, зміни і доповнення до якого внесені ІХ позачерговим З'їздом Федерації шахів України (10 грудня 2016 р.). До Федерації шахів України входять осередки АР Крим, міст Севастополя і Києва та обласні, у тому числі й Миколаївської області (Президент О. В. Мартинюк, Віце-президент Д. В. Горощенко) [2]. Щороку 20 липня світ відзначає Міжнародний день шахів, а в Україні з цією датою збігається національний День шахів в Україні.

Поширення та навчання гри в шахи на території сучасної України відоме з народних билин часів княжої Русі з Х–ХІ ст., куди були перенесені з Персії (територія сучасного Ірану). Їх матеріальним підтвердженням є знайдені археологами шахові фігури при розкопках на території Вишгорода, Києва, Турова, в Чорній Могилі біля Чернігова. За часів Гетьманщини, зі спогадів сучасників, як розвагу використовував шахову гру гетьман Богдан Хмельницький (1595–1657), а також любив грати у шахи гетьман І. Мазепа (1639–1709), також у шахи грав архієпископ Ф. Яновський (1673–1726) вихованець Києво-Могилянської академії, безкорислива підтримка шахів відбувалася меценатом гетьманом К. Розумовським (1728–1903). У зазначений час шахи були грою знаті.

Після окупації Московією України та європеїзацією утвореної у 1721 р. Російської імперії, шахи поширилися й тут. У 1821 р. І. Бутрімов видав перший російський підручник гри в шахи. У розвитку шахової гри в Російській імперії відіграли й українці. Багаторазовий чемпіон паризького клубу «Cafe de la Regence» М. Безкровний (1840 – 1897) з Одеси став співзасновником

Петербурзького шахового клубу. Д. Коленко сприяв діяльності Петербурзького шахового зібрання, заснованого 1901 р. У Києві відбувся III Всеросійський шаховий турнір (1 – 23 вересня 1903 р.), який об'єднав дев'ятнадцять провідних шахістів Російської імперії. Дебютувавши перемогою в турнірі петербурзьких майстрів Є. О. Зноско-Боровський (1884–1954), згодом став шаховим теоретиком шахів, присвятивши свої праці проблемам шахових стадій; міттельшпіля і ендшпіля. Активним організатором змагань у Києві та учасником шахового товариства були Ф. Дуз-Хотимирський (1879 – 1965), С. О. Шиманський. Перший в Україні шаховий клуб заснований 1882 р. в Харкові. Згодом постали Київське шахове товариство (офіційно зареєстроване у грудні 1900 р.), шахові клуби в Одесі та інших містах. Переможцем першого шахового чемпіонату України («південно-російського») який відбувся в Одесі у 1909 р., став Б. М. Верлінський (1887–1950), друге місце зайняв Ю. Д. Боголюбов (1889–1952) [3].

З усіх видів ігор, які винайшло людство, шахи органічно поєднують елементи спорту, науки (логістично-точний розрахунок) і мистецтва (уяви). У порівнянні шахів з іншими видами інтелектуальних ігор вони не тільки розвивають пам'ять, увагу, логіку та фантазію, але й загартовують характер винахідливість, та посидючість і сприяють здоровому способу життя. [4].

Тренування шахістів та їх підготовка до змагань відбувається протягом усього року – як у підготовчому і змагальному періодах, також і після закінчення турнірів (у перехідний період) у порівнянні з олімпійськими видами спорту.

Результат успішності виступу шахіста у змаганнях є сукупність багатьох факторів укі у все більшій мірі залежить від інтегральної підготовленості спортсмена. Найпоширене явище в змаганнях коли приймають участь шахісти з приблизно рівною силою. Тому на етапі підготовки шахіста до турніру, важливо застосовувати усі методи тренувань.

У шаховій літературі увага приділяється багатьом методам на етапі базової підготовки шахістів. І все ж у різний час питаннями підготовки висококваліфікованих спортсменів займалися популярні наставники та європейські спортсмени: шахісти і композитор Франсуа-Андре Філідор (1726–

1795), який на початку XVIII ст. запропонував новий підхід до гри, особливо до гри у мітельшпілі (в середині гри), Вільгельм Стейніц та його послідовники Емануїл Ласкер (1868 – 1941) і Зігберт Тарраш (1862 – 1934), які наприкінці XIX ст. перетворили його принципи у теорію позиційної гри. У 1920-ті роки цінний внесок зробили Арон Німцович (1886 – 1935), Рудольф Шпільман (1883 – 1942) та гросмейстер і математик Макс Ейве (1901 – 1981), розвиваючи засоби позиційної гри та теорію жертви, а також інші відомі шахісти. У Російській імперії та Радянському Союзі – О. О. Алехін (1892 – 1946), М. М. Ботвінник (1911–1995), О. О. Котов (1913 – 1981), М. Г. Головкин (1917–1988), В. О. Алаторцев (1909–1987), М. І. Дворецький (1947–2016) [4].

Українські теоретики гри в шахи теж зробили значний внесок, а саме спортсмени-шахісти які досягли високих результатів у національних і міжнародних змаганнях. В українській діаспорі у Європі та Америці відомими шахістами були: в Канаді – Ф. Богатирчук, І. Теодорович, В. Дзера; у Франції та США – С. Попель; в Австрії та США – М. Турянський; у Швейцарії та США – Б. Бачинський; у США – О. Попович, С. Стойко, Л. Блонарович, Л. Альбурт та ін. Серед Українських шахістів до них належать: міжнародні гросмейстери В. Ф. Руденко (1938–2016), П. Бондаренко, В. М. Іваничук, О. Г. Белявський, В. А. Савон (1940–2005), міжнародний майстер та арбітр з шахових композицій П. С. Бондаренко (1905–1993), а також сучасні шахові лідери, такі як А. С. Коробов, Р. О. Пономарьов, А. З. Рахмангулов, О. П. Приходько, Р. О. Хаєцький та ін. [4, 7]. Їхні роботи розкривають сутність підготовки шахіста, показують причини, які впливають на спортивні показники та пропонують сучасні способи організації навчально-тренувального процесу.

Послідовні дослідження регіональних історико-соціальних аспектів розвитку шахів у Миколаєві на сьогодні, відсутні, з часу заснування міста впродовж його історії до теперішнього часу.

Оскільки в останні роки в усьому світі відбувається тотальна зростання уваги до шахів, і що важливо серед молоді, тому виникла необхідність в дослідженні історико-соціальних аспектів розвитку гри. Все це робить задачу історичного дослідження стану та перспектив подальшого розвитку шахів - актуальною.

Мета роботи – дослідити особливості регіональних історико-соціальних аспектів розвитку гри в шахи у Миколаєві.

Завдання дослідження:

1. Дослідити регіональні історичні факти початків гри в шахи, її розвиток і вплив на соціальні та культурні аспекти життя у Миколаєві.
2. Висвітлити особливості роботи миколаївського шахового клубу в умовах триваючої російсько-української війни.
3. Показати стан та перспективи подальшого розвитку шахів у Миколаєві.
4. Розглянути методику підготовки шахістів у сучасних умовах.

Предмет дослідження – регіональні історико-соціальні аспекти розвитку шахів у Миколаєві.

Об'єкт дослідження – розвиток шахового спорту в Миколаєві від заснування міста до теперішнього часу.

Апробація результатів дослідження:

1. V всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: перспективи та виклики», В. Сидорика, «Вплив історичних шахових особистостей на становлення морально-вольових якостей молодих спортсменів». м. Миколаїв – 2021. С. 16.

2. I Всеукраїнська наукова конференція «Сучасні погляди молоді на фізичну культуру, спорт та здоров'я людини», В. Сидорика, «Формування умінь психологічної саморегуляції на різних етапах спортивного вдосконалення». Харківська державна академія фізичної культури. м. Харків – 2023. С. 7.

3. Гуманітарний вісник НУК: збірник наукових праць. Сидорика В., Сокол О. Психічна саморегуляція на різних етапах спортивного вдосконалення. Випуск 16. Миколаїв: Ілліон, 2023. С. 118-122.

4. Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Розвиток фізичної культури та спорту в сучасних умовах: новітні виклики, проблеми та перспективи» (31 жовтня 2025 р.). Марцінковський І. Б., Сидорика В. І. Особливості застосування масажу у шахістів для підвищення спортивної працездатності. Гуманітарний вісник НУК: збірник наукових праць. Випуск. 18. Миколаїв: Ілліон, 2025. С. 78-80.

Методи дослідження. В роботі використані наступні методи: бібліографічного аналізу, історико порівняльного, джерелознавчої евристики, абстрагування та теоретичного аналізу й синтезу.

Наукова новизна. Вперше системно досліджено регіональні історико-соціальні аспекти розвитку та майбутнього у шаховому спорті Миколаєщини.

Практична значимість. Результати дослідження можуть бути використані для навчальних робочих програм з дисциплін про розвиток спорту на Миколаївщині, навчальних посібників з історії розвитку видів спорту в краї та ознайомчих лекцій з особливостей розвитку гри в шахи у Миколаєві для початківців Миколаївського шахового клубу та шахової академії.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Робота виконана на базі Навчально-наукового гуманітарного інституту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова відповідно до кафедральної теми «Історико-соціальні аспекти розвитку олімпійського руху та олімпійської освіти в Миколаївській області» (номер державної реєстрації 0121U111039. Дата реєстрації 17 травня 2021 р.).

Структура та обсяг магістерської роботи. Склад роботи: вступ, 4 розділи з підрозділами із висновками, загальні висновки, список літератури. Основний зміст викладено на 65 сторінках. Робота ілюстрована 18 рисунками та 2 таблицями. Використані літературні джерела нараховують 42, із них 1 латиницею.

1. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАСНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ШАХОВОГО СПОРТУ У МИКОЛАЄВІ

1.1. Заснування та функціонування першого шахового клубу у Миколаєві

Одне з перших згадувань в історичних джерелах про центральну частину міста, півострів при впадінні Інгулу в Південний Буг, тісно пов'язане з російсько-шведською війною на початку 18 століття. Після Полтавської битви 1709 року шведський король Карл XII – страсний любитель не тільки бойових, а й шанувальник шахових баталій – зі своєю розбитою армією та союзниками був змушений рятуватися втечею. Розбитому його війську, веденим запорізькими казаками, які добре знали, куди та як бігти до Казацької коси – стрілки, перед форсуванням Бузького лиману і переходом на турецьку територію потрібен був відпочинок, і король вирішив надати його. Зупинилися вони у Спаському (що в Миколаєві).

І от під час цього привалу у Спаському, теперішня територія сучасного яхт-клубу, з метою підняття деморалізованого військового духу, вирішив король зіграти у шахи зі своїм союзником – гетьманом України Іваном Мазепою. Спостерігати за ходом мирної шахової битви запросили усю ясновельможну казачу старшину та свиту короля. Карл XII грав білими фігурами. Партія була короткотривалою [4, с. 13]..

В результаті двійного шаху від короля, Іван Мазепа отримав мат, на сьомому ході. Послідовність ходів партії не збереглося, тому що Пилип Орлик, військовий писар козацького війська, ще не знав нотацій шахових баталій [4, с. 13].

Традицію грати у шахи до Миколаєва привіз князь Григорій Потьомкін. Цей факт наголошують автори книги "Шаховий Миколаїв" Є Г. Разінкін та К. Рижанів. Вони розповідають, що кріпак Петро із села Бодрово двічі виграв у шахи у Найсвітлішого князя. Цим він здивував князя, за що отримав вільну та прізвище – Шахматов. Чи це є вигадкою чи правдою, зараз стверджувати вже важко [6, с. 17].

Доволі жвавий та регулярний зв'язок служивих чинів штабу Чорноморського флоту та місцевого Адміралтейства зі столицею підсилила прагнення до шахової гри і в нашому місті. У багатьох поважних домах стало модним мати хочаб один шаховий набір з різними фігурами. Цікаві шахові баталії розгорталися частіше у літньому Морському зібранні (рис. 1.1), розташованому у палаці Потьомкіна в Спаському урочищі. [4, с. 25, 26].

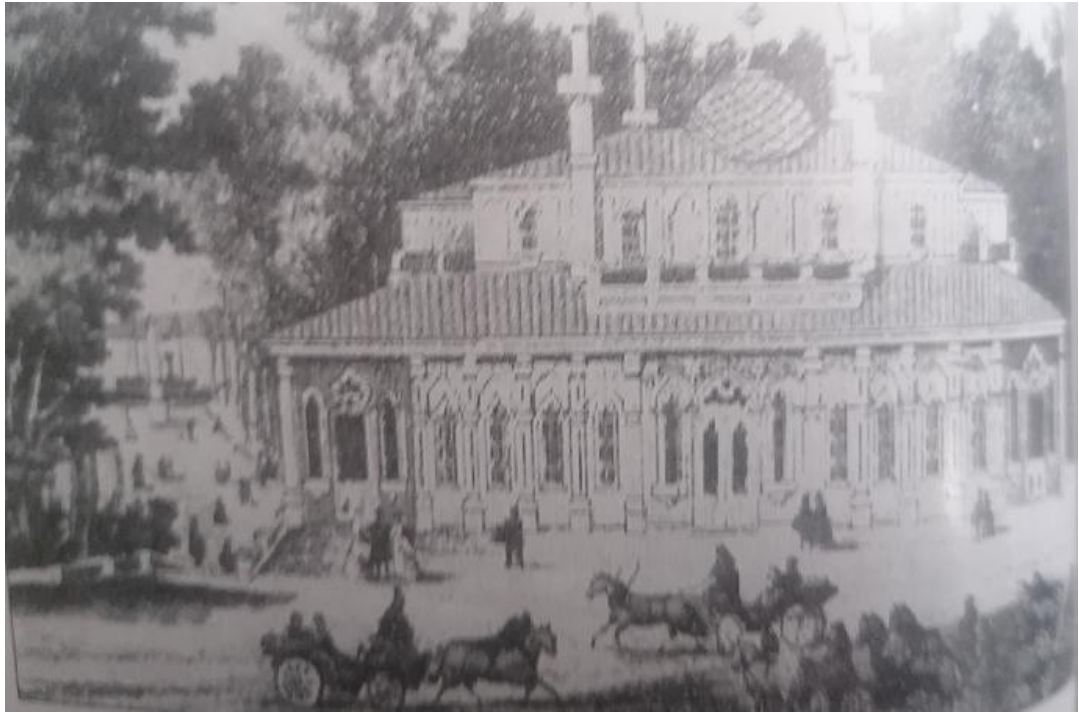

Рис. 1.1. Літнє Морське зібрання. Побудовано у 1791 р. Зруйновано у 1918 р. [4]

Крім зазначених місць гри в шахи, був ще осередок у будинку та штабі Головного командира Чорноморського флоту і портів (рис. 1.2). Полюбляв грати у шахи і віце-адмірала Олексій Греїг (1775–1845). Також грою в шахи захоплювалися і його підлеглі, серед яких були: мічман, лікар В. В. Даль (1801 – 1872), морський офіцер В. А. Шпейєр (1802 – 1869) та інші. Шпейєр збирав рідкісну у ті часи, літературу про шахову гру. Він перший хто познайомив любителів шахів з виданнями О. Д. Петрова "Шахова гра". В якій у систематизованому порядку привелися партії Філідора, вперше її було надруковано у 1824 р. Шаховий дебют і було названо на ім'я видатного французького шахіста XVIII ст. Франсуа Філідора. Книжка дуже рідкісна і надруковано було всього 300 екземплярів. Саме ці книжка була абеткою для багатьох поколінь шахістів-початківців [6, с. 28].

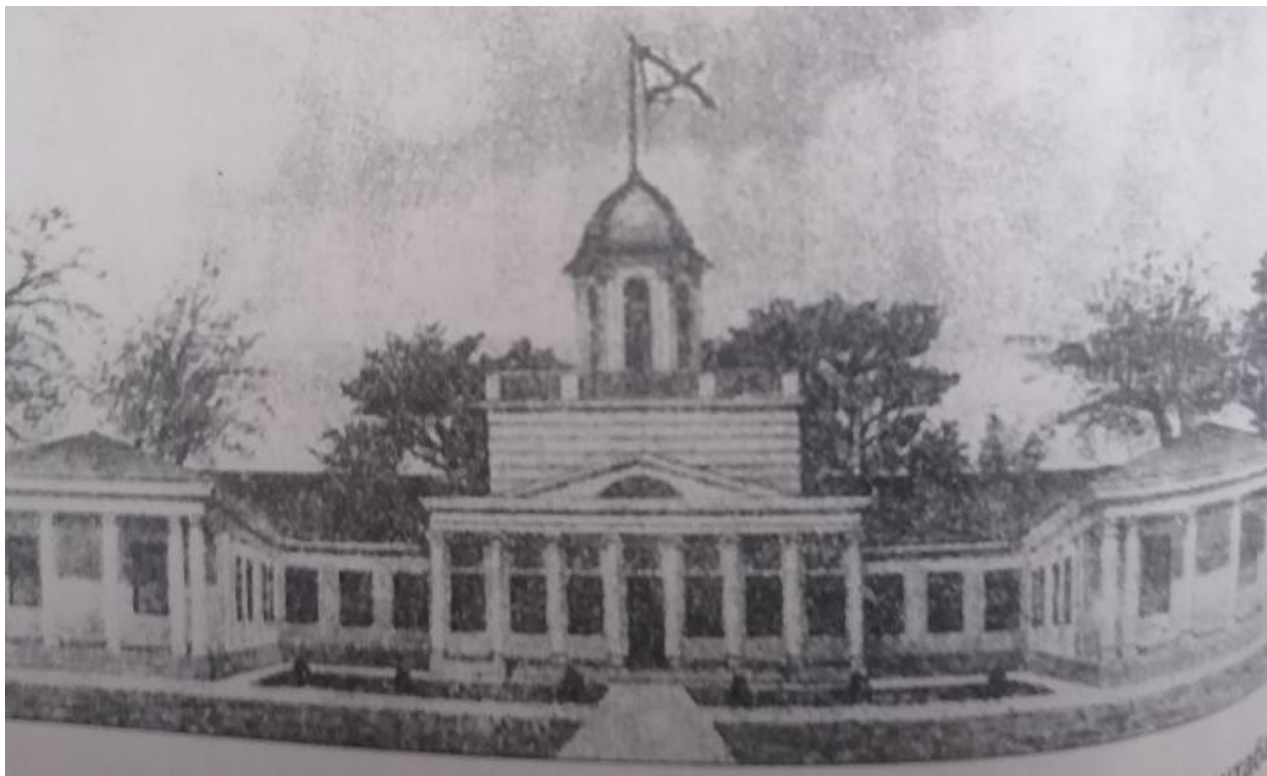

Рис. 1.2. Будинок та штаб Головного командира Чорноморського флоту.
Побудовано у 1789-1793 рр. Зараз музей суднобудування і флоту. [6].

За визначенням багатьох дослідників найстаршим шаховим осередком в Україні, є місто Миколаїв. Саме тут в 1850-ті роки мешкав астроном К. Х. Кнорре, який у 1821 р. очолив Чорноморську морську астрономічну обсерваторію (рис. 1.3) (з 1992 року – Науково-дослідний інститут "Миколаївська астрономічна обсерваторія" Національної академії наук України) був призначений Карл Христофорович Кнорре (1801 – 1883), відомий сильний шахіст ще з часів його навчання в Дерпті (німецька назва міста, заснованого 1030 р. Ярославом Мудрим як Юр'їв, тепер Тарту – районний центр Естонії). Саме він був душею заснованого тут шахового гуртка. (рис. 1.4). Активно працював К. Х. Кнорре і над складанням своїх —Шахматных записок [6, с.30].

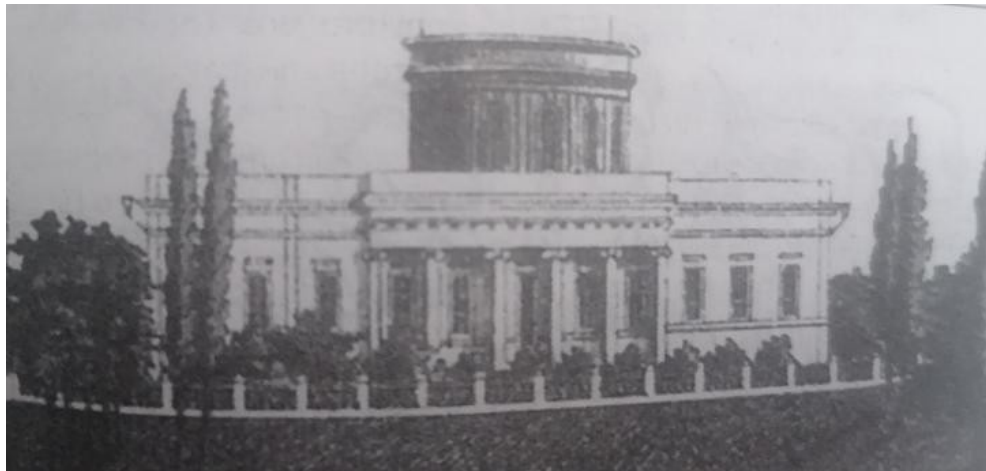

Рис. 1.3. Будинок Черноморської астрономічної обсерваторії, 1827 р. [6]

Рис. 1.4. Кнорре Карл Христофорович [6]

Шахове життя було дуже активним і у побудованому в 1824 р. на —Будинку флагманів і капітанів», сучасний Будинок офіцерів флоту. В правилах роботи існуючого тут зимового Морського зібрання було чітко записано —Дозволяється грати в шахи, доміно та інші не азартні ігри» [4, с. 26].

Поступово формувалось шахове суспільство міста, відточувалась їх майстерність. Становлення шахового гуртка тривало не менш десятка років, ядром якого був сам Карл Христофорович Кнорре і його два сина, К. К.

Шпейер, Ф. А. Мазинг. Цікаві партії та розроблені ними шахові завдання були опубліковані на сторінках російської та іноземної преси.

Астроном, доктор наук, професор й відомий шахіст Віктор Карлович Кнорре (1840 – 1919) брав участь у міжнародному шаховому турнірі у Вісбадені у 1880 році [5, с. 97; 6, с. 30]. Віктор Карлович Кнорре (рис.1.5) – автор першого опублікованого завдання-мініатюри українського шахіста. Найімовірніше, що це завдання було опубліковане Віктором Кнорре в той візит до Берліна, коли він привіз із Миколаєва свого брата Євгена [6, с. 32-33].

Безпосередньо сам В. К. Кнорре прийав участь у перших конгресах Західнонімецького шахового союзу. Він неодноразово грав не без успіху з А. Андерсеном, Л. Паульсеном, Й. Цукертортом та Г. Нейманом. У 1866 р. зіграв тематичний матч з Й. Цукертортом (усі партії гралися гамбітом Еванса і рахунок цих поєдинків 3 : 3). Після невдачі у вісбаденському турнірі 1880 р. В. К. Кнорре перестав брати участь у професійних змаганнях, а грав тільки любительські партії та цікавився шахами до кінця життя.

Рис. 1.5. Віктор Карлович Кнорре [6]

З 1887 року з'являється ще одне місце для гри в шахи яким став збудований у 1904 році яхт-клуб (рис. 1.6). Серед яхтсменів, які від випадку до випадку проводили час за шаховою дошкою, виділявся П. П. Юріцин (бл. 1851 – 1919) – власник яхти "Міраж" [5, с. 97; 6, с. 39].

Рис. 1.6. Будинок яхт-клубу. Побудовано у 1904 р. [6]

Попри зазначене, але справді популярною шахова гра в Миколаєві стає через сто років після заснування міста. Окрема група жителів нашого міста, любителів грати в шахи, вирішила створити шахове товариство у місті Миколаєві.

І ось вісімнадцятого травня 1893 року штабс-капітан М. І. Степанов подав Миколаївському військовому губернатору клопотання та проект статуту шахового товариства. На створення шахового товариства було отримано дозвіл. Проголошення відкриття —Шахового товариства, із затвердженим статутом, відбулося 28 червня 1887 року. На той час до товариства вступило 23 особи. Значну підтримку діяльності товариства, триволий час, надавав відомий шахіст І. Я. Голубєв. Після смерті Степанова, наприкінці 1897 року, товариство перестало існувати [5, с. 98; 6, с. 39-40].

Відродження товариства відбулося у грудні 1901 року. Ініціатором цього відродження став відомий, дуже заможний, почесний громадянин міста, член яхт-клубу, журналіст, редактор, а потім видавець газети —Южанин (згодом —Южная Россия) — Сергій Петрович Юріцин (1873–1920). Газета, у розділі —Місцева хроніка повідомляла: —У неділю, 16 грудня 1901 року, відбулися перші загальні збори відновившого свої дії —Шахового Товариства, на яке зібралося 26 членів. Головою зібрання було обрано С. П. Юріцина, який повідомив, що панове Миколаївський градоначальник дозволив шаховому

суспільству поновити свою діяльність на підставі устава, затверженого 28 червня 1893 року. Зібрання ухвалило: усіх з'явившихся у зібрання, а також надіславших заяви про бажання вступити у шахове суспільство, вважати членами-засновниками. Таких виявилось 33 особи [5, с. 98, 8, с. 2].

В керуючий орган —Шахового Товариства було обрано 7 осіб: головою — С. П. Юріцина, заступником голови В. Г. Сіппле — почесного громадянина міста, та членів Ради Товариства: віце-консула Великої Британії А. А. Вудгауза, дворянина П. К. фон Рейтера, присяжного повіреного С. М. Вонського, надвірного радника Я. Г. Раппопорта та журналіста Д. М. Кокізова — секретарем Ради Товариства [10, с. 201].

Домовилися про те, що члени —Шахового Товариства сплачують членські внески, у розмірі 5 карбованців на рік, які вносяться кожні чверть року. За вхід гості сплачували по 20 копійок. За гру у шахи особливої платні не бралось. Шахові зустрічі відбувалися по неділям, суботам та середам в у приміщенні готелю "Лондонський" (розташовувався на вулиці Соборній, 3, ріг вулиці Спаської). Засновником і директором готелю був любитель шахіст Йосип Барбе (бл. 1850–1914).

Натхненні довірою, члени товариства попередньо розвинули бурхливу діяльність. Турніри та матчі серед членів "Шахового товариства" відбувалися впродовж півроку, на яких визначався рівень кожного шахіста, проводилися конкурси на вирішення шахових задач [6, с. 40].

І от на черговому засіданні Товариства, через пів року, приймається рішення про проведення річного турніру гандикапу, що і було повідомлено у місцевій газеті —Южная Россия від 06.07.1902 р. Турнірний внесок у розмірі 50 копійок приймався у Лондонському готелі. У літній час гра проводилась у сквері при готелі і в конторі —Южная Россия. Призів передбачалось три, в залежності від подписної суми. Зі свого боку —Шахове Товариство асигнувало 10 рублів на один приз [6, с. 41].

А вже 20.07.1902 року турнірний комітет зареєстровав бужаючих для участі у турнірі і запропонував тим хто записалися подивитися у пана Барбе, у приміщенні Товариства, розподіл учасників турніру по категоріям та у випадку помічених помилок зробити на записному листі відповідну позначку.

Вказаний розподіл вступу у дію в середу, 24 липня 1902 року, і з цього дня переміщення гравців з однієї категорії в іншу не допускається. Загальна вартість призів не менш як 30 рублів, причому призначено ще два заохочувальних приза для гравців середньої і слабкої сили" [5, с. 98].

Взагалі у цьому річному шаховому турнірі-гандикапі взяло записалось 45 шахістів. Їх усіх розділили на чотири категорії, в залежності від їх шахової майстерності.

І почалися шахові баталії які тривали достатньо довгий період. В №239 містської газети —Южная Россия від 21.09.1902 року повідомлялось що —Турнір-гандикап, влаштований місцевим Шаховим Товариством, закінчився. З 45 зареєстрованих у турнірі прийняло участь 34 спортсмена. Призи отримали: перший – С. П. Юріцин, вигравший усі 33 партії; другий – І. Я. Голубев, який виграв 28 ½ партій и третє – С. М. Вонский, отримавший 27 ½ партій. Заохочувальні призи було присуджено: Степанову П. (3 категорія) за 25 виграних партій та Клочкову (3 категорія) за 24 виграні партії" [11, с. 1, 6, с. 41-42].

У 1903 році наше місто залишив видотний шахіст того часу С. П. Юріцин який переїхав до Петербургу, в зв'язку з чим шахова активність миколаївського Товариства зменшилася.

Починаючи з 1905 року, поступово відбувалось збільшення кількості політичних в'язнів у —Миколаївському централі — в'язниці для особливо небезпечних політ в'язнів з найрізноманітнішими політичними переконаннями, але режим в'язниці надавав їм можливість на дозвілля, якою вони з успіхом користувалися, граючи у шахи. А ті з арештантів, що погано або зовсім не вміли грати в шахи, швидко засвоївши правила гри приймали активну участь у таких шахових баталіях. [5, с. 98].

Події наступного історичного періоду, а саме революції 1905 – 1907 рр., першої світової війни, лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року, жовтневий більшовицький переворот 1917 року, призвело до занепаду шахової гри у Миколаєві [5, с. 98].

1.2. Шаховий спорт у Миколаєві за часів комуністичної влади

Життя шахового гуртка протягом десятиліть зазнавало злетів і падінь, особливо в роки російсько-української війни 1917–1921 рр., військової диктатура режиму А. І. Денікіна в 1919 році, а також існування різноманітних бандитських формувань на південній Україні, які призвели до економічної розрухи, еміграції інтелігенції і загибелі великої кількості людей [5, с. 98].

В Радянському Союзі – понад усе «Великая Русь», російський народ! І це теж було перенесено у мистецтво шахів.

Праці щодо шахової історії в Україні за ранніх часів комуністичної влади ще не мали свого дослідника і досі відсутні. Внаслідок панування імперіалістичних концепцій як російських і західних істориків Україну розглядають як частку Російської імперії [1].

Після перемоги Жовтневого перевороту шахи були підпорядковані інтересам російського більшовизму, поставлені на службу поширення комуністичних ідей політики росіян у Російській соціал-демократичній партії (РСДРП), Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ВКП(б); 1925 – 1952), Комуністичній партії Радянського союзу (КПРС; 1952 – 1991) [12, с. 142].

Радянська шахова організація відповіла у 1925 р. рішучою відмовою на запрошення вступити до ФІДЕ, бо, мовляв, ця «Організація формально аполітична, а фактично ворожа інтересам робітничого класу», і стала членом так званого Робітничого шахового інтернаціоналу (Шахінтерн з осередком в Ієні, Німеччина), а з 1929 р. – Червоного Спортінтерну. 1947 року, переступивши через трьох членів ФІДЕ, прибалтійських республік Естонії, Латвії і Литви – ССРСР увійшов до Міжнародної шахової організації (ФІДЕ). бо вже мав змогу вихованими в себе шахістами проводити і здійснювати свою політику [12, с. 142-143].

Період великих випробувань і нових надій, злетів і занедбання у шаховому спорті Миколаївщини за часів комуністичної влади тривав з 1922 р. до кінця 1930-х років. Так, наприклад, у 1927 році відбувся семимісячний

загальномістський командний турнір між 9 командами підприємств міста, таких як —Совпрацівники», —Металісти», освітяни та ін. [6, с. 62-63].

З 1927 року було покладено початок традиційним командним зустрічам шахістів Миколаєва і Херсона, які відбувалися по черзі в обох містах. Так перший виграли миколаївці: +14 та 5 нічиїх. Другий, у Херсоні, закінчився теж перемогою миколаївців: +14,5 та – 5,5 [6, с. 64].

У червні 1928 року Миколаїв відвідав відомий шахіст та шаховий композитор, переможець чемпіонату Української РСР 1927 р. О. С. Селезньов (1888 – 1967). Маєстро прочитав лекції про розвиток шахів у СРСР та провів декілька сеансів одночасної гри з миколаївським шаховим активом. У ході одного з таких сеансів, який проходив на веранді яхт-клубу, місцеві шахісти отримали достатнього успіху, вигравши 5 партій з 17 зіграних. Показово, що першим у маєстро виграв молодий шахіст – переможець першого чемпіонату міста І. Лев [6, с. 67].

Здавалося, що шахове майбутнє Миколаєва забезпечене. Набравши певний ритм роботи, воно саме забезпечить своє щасливе майбутнє. Попри початкову активність, суспільне життя зробило корективи. Перший сигнал попередження пролунав у 1928 році: за постановою шахової секції обласної ради з фізичної культури усі турніри що проходять у місті, товариські зустрічі і чемпіонати повинні бути скасовані. Викликано це масовим відвідуванням військових таборів, куди усім шахістам теж необхідно —бути однаковими».

Офіційна частина шахового руху якось тихенько і непомітно продовжувала занепадати та чахнути, поки зовсім не зникла на декілька років з громадського життя нашого міста. Для Миколаєва ці обставини посилювалися ще тим, що місту з 1932 року було надано статусу районного центру, в якості якого він перебував до 1937 року та входив до складу Одеської області. Ці роки —одеського" періоду для шахового руху Миколаєва в організаційному плані стали справжніми чорними днями [6, с. 69].

Другий міжнародний шаховий турнір, проведений у 1935 році у Москві, став етапним моментом, що підвів ризик періоду занепаду шахового життя нашого міста. Шаховий рух у Миколаєві вкотре почав свій розвиток. З'явилися повідомлення про загальномістські командні шахові змагання, за підсітками

яких перше місце зайняла команда заводу —61 комунара», набравши 19,5 з 30 можливих очок (рис. 1.7). Друге місце – команда Кораблебудівного інституту – 15,5 очок. Трете місце зайняла команда Союзу держторгівлі і кооперації – 14,5 очок [6, с. 73]. Для учасників шахового чемпіонату заводу ім. 61 комунара були виготовлені спеціальні жетони (рис. 1.8) [13, с. 123].

Рис. 1.7. Зустріч команд заводів ім. А. Марті та ім. 61 Комунара. [6]

Рис. 1.8. Жетон учасника шахового чемпіоната з заводу ім. 61 Комунара. 1935 р. Лицьовий та зворотний бік [13]

1 жовтня 1935 року при Будинку піонерів було відкрито клуб юних шахістів. В ньому планувалося сконцентрувати усю роботу шахових гуртків піонерського руху у школах. На відкритті клубу чемпіон міста з шахів С. Бродський дав сеанс одночасної гри на 16 дошках. Загалом, шахове життя у

місті вдалося не тільки поновити, а й швидко покращити рівень майстерності шахістів.

Саме у цей період шахи стають основною сутністю життя мешканців нашого міста. На кожному заводі, підприємстві, у закладах освіти влаштовувались турніри. Мешканці будинків, квартир змагалися між собою.

Окрім подібних змагань поширювалися і багаточисельні кваліфікаційні турніри, завдяки яким з'явилася велика кількість шахістів з високою і поважною, на той час, 3-ю всесоюзнаю категорією. У 1937 році, коли Миколаїв знову став обласним центром, з прилеглими шаховими центрами, такими як Кіровоград та Херсон, був проведений турнір 3-х категорійників. За підсумками якого Всеукраїнський комітет у справах фізкультури і спорту присвоїв миколаївським шахістам Хаджи-Коли та Весноватому 2-гу всесоюзну категорію.

Багато в чому сприяв такому якісному зростанню місцевих шахістів визнаний лідер Самуїл Бродський (рис. 1.9), який ставши чемпіоном міста у 1929 році, підтвердив це звання в 1936 та 1937 роках, а у 1938 році став чемпіоном Миколаївської області [6, с. 78].

Рис. 1.9. Чемпіон Миколаєва та області Самуїл Бродський [6]

Турніри і різні змагання проводилися один за одним так, що фізично не вистачало часу скрізь встигнути. Вперше, у 1938 році, Миколаїв стає місцем проведення півфіналу шахового чемпіонату України, в якому прийняли участь найкращі шахісти Чернігівської, Вінницької, Ворошиловградської (тепер Луганська), Полтавської, Сталінської (тепер Донецька) областей і автономної

Молдавської РСР (тепер Республіка Молдова). На цьому турнірі успіхи миколаївських шахістів були скромними.

Яскравим, насиченим значними шаховими подіями обіцяв бути 1941 рік. На початку червня завершився півфінал першості міста з шахів. У фінал вийшли відомі шахісти Миколаєва, а саме Бродський, Весноватий, Калафаті, Резін, Браун, Лейфер, Безкровний, Соломатін. Хаджи-Колі, Глаголев, Дроздов та ін. Відкриття якого було призначено на неділю 22 червня.

Почалася німецько-російська війна. 17 серпня 1941 року німецько-фашистські війська окупували місто.

Після завершення війни усі громадяни переживали духовне піднесення, непереборну тягу до мирної праці й до творення. Одним з перших післявоєнних турнірів була особиста першість міста (жеребкування відбулося 7 жовтня 1945 р.), у якій взяло участь 30 шахістів. У фінальній частині турніру виступило 14 спортсменів I, II та III всесоюзних категорій, а серед них: Соломатін, Весноватий, Махонін, Вишневський, Гусєв, Дзбановський Яник, Попов, Федотов, Гаврилов, Рибалко, Бергер, Гавбіндер, Савенко. У "Південній правді" за 26 грудня 1945 р. були опубліковані кінцеві результати шахового чемпіонату Миколаєва: "Перше і друге місце завоювали тт. Махонін ("Динамо") і Яник ("Суднобудівник"), які набрали по 8,5 очок. Третє місце зайняв офіцер Червоної армії тов. Бергер – 6,5 очок, четверте і п'ятемісця поділили – тт. Дзбановський ("Суднобудівник") і Федотов КЕЧ (квартирно-експлуатаційна частина військового формування – прим. авт.) – по 6 очок, далі тт. Гаврилов – 5, Соломатін – 4,5, Весноватий – 4, Шінакова – 2,5 та ін. усі учасники підтвердили встановлені ними раніше всесоюзні категорії. Єдина серед граків жінка т. Шінакова, яка вперше брала участь у такому сильному за своїм складом турнірі, проявила себе дуже здібною шахісткою". Для переможця та призерів міського шахового турніру виготовили спеціальні жетони (рис. 1.10) [13, с. 147].

Рис. 1.10. Жетон за 3-є місце у турнірі 1945 р., вручений Бергеру

Командний турнір завершився перемогою команди Миколаївського кораблебудівного інституту —Суднобудівник», яка виграла з 16,5 очками з 20 можливих. Друге місце виборола команда заводу ім. Андре Марті, з 12,5 очками, а третє місце посіла команда товариства —Правда». Варто зауважити, що душею та організатором шахового життя у Миколаївському кораблебудівному інституті був шахіст, першокатегорійник, Петро Кирилович Кузубов [6, с. 54].

З армії і далекого тилу почали повертатися додому усе більше миколаївських шахістів. Серед них і дуже відомі у довоєнному Миколаєві шахісти: А. Весноватий, П. Калафаті, А. Фрейденберг, Є. Вецкур, А. Пантух, М. Ходжи-Коли та інші.

Наприкінці 1940-х і в перші роки 1950-х років зацікавленість до шахів відроджується, у шаховому житті нашого міста від турніра до турніру почали усе частіше з'являтися нові, раніше невідомі громадськості імена та прізвища молодих шахістів: Ю. Зімін, О. Волчок, О. Дзиг, В. Писарук, В. Задніпрняний, В. Титаренко та інші. Їхня кваліфікація зростала: Ю. Зімін та О. Дзига стали майстрами спорту СРСР з шахів [6, с. 91].

Від бурхливого шахового життя не відставали і студенти. Шахова секція Миколаївського кораблебудівного інституту нараховувала у ті часи 85 розрядників. У розпорядженні секції була велика кількість комплектів шахів, шахових годинників та демонстраційних дошок. Багато в чому такий стан справ визначався невтомною організаційною роботою двох викладачів: Петра Кириловича Козубова та Петра Дмитровича Калафаті, в той час завідувача кафедри математики, доцента, кандидата фізико-математичних наук. Саме

Калафаті був керівником шахової секції інституту та чемпіоном Миколаївщини з шахів 1949 р. Особливим успіхом як серед студентів, так і серед викладачів інституту користувалися сеанси одночасної гри в шахи на 25 – 30 дошках, які проводив П. Д. Калафаті (рис. 1.11) [6, с. 97].

Рис. 1.11. Чемпіон Миколаївщини з шахів 1949 р. П. Д. Калафаті [6]

Довгий час П. Д. Калафаті очолював шахову команду Миколаївського кораблебудівного інституту (рис. 1.12). На жаль, у серпні 1955 р. він перейшов на роботу до Одеського гідротехнічного інституту, на посаду завідувача кафедри вищої математики, таким чином Миколаїв втратив, а Одеса набула неординарного шахіста [6, с. 98].

Рис. 1.12. Шахова команда Миколаївського кораблебудівного інституту. 1953 р.

[6]

Зовсім несподівано для багатьох у боротьбу найсильніших у 1954 році втручається молодий (18 років), але достатньо відомий у місті першорозрядник Олександр Волчок. Цей молодий шахіст дуже швидко удосконалювався і підвищував клас своєї гри, залишаючись поза конкуренцією до початку 1970-х років (рис. 1.13).

Наприкінці 1950-х років, крім очних шахів, в Миколаєві активізувалась гра в шахи через листування і була вперше проведена першість міста з блискавичної гри. Турнір блискавичної гри було проведено 29 травня 1959 р. у кают-компанії міської водно-спортивної станції. Приймали участь 34 шахіста. Після напруженої гри перемогу отримав студент Миколаївського педагогічного інституту А. Ягодзінський, який виграв усі 11 партій. Друге місце з 9 очками отримав кандидат в майстри спорту – Н. Белосветов. Трете місце з 8 очками зайняв кандидат в майстри спорту О. Волчок [6, с. 110].

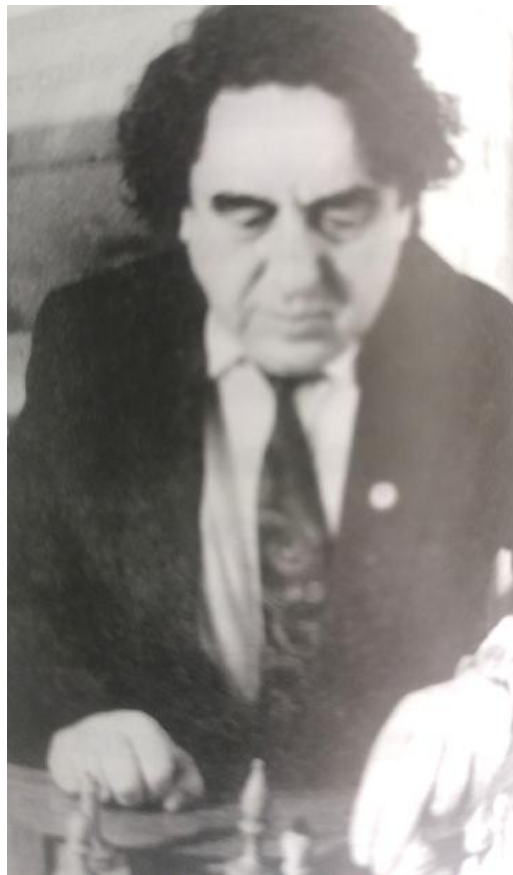

Рис. 1.13. Багаторазовий чемпіон Миколаївщини з шахів О. Волчок, 1966 р. [6]

Неординарним явищем для шахового життя Миколаїва стала подружня пара Наконечних (рис. 1.14). Переїхавши до нашого міста, після навчання в Одесі, вони одразу заявили про себе як про висококласних шахових фахівців.

Абсолютно несподівано для багатьох видатних шахістів міста у 1961 році чемпіоном міста став Сергій Наконечний. А у 1962 році подібного успіху серед жінок досягає його дружина Зоя.

Сергій Наконечний і в подальшому зберіг високий шаховий потенціал в своїх зустрічах з різними суперниками. П'ятикратний чемпіон Миколаївської області (1967, 1969, 1987, 1991, 1992 рр.), він живий приклад невичерпного творчого процесу у шаховій боротьбі [6, с. 111].

Рис. 1.14. Подружня пара Наконечних – Сергій і Зоя. 1961 р. [6]

Рівень миколаївських шахістів із роками лише зростав і зайняв гідне місце в культурному житті Миколаєва. Наприкінці сімдесятих років до Миколаєва було запрошено міжнародного майстра спорту Юрія Анікаєва. Завдяки його роботі багато миколаївських шахісти з аматорів ставали справжніми професіоналами. Вони отримали звання "кандидат у майстри спорту". В цей час шахове товариство налічувало двох майстрів, близько 20 кандидатів у майстри спорту, багато першорозрядників. Однак треба визнати, що зростання майстерності йшло повільніше, як бажалося. Головна причина такого повільного зростання – відсутність шахового клубу. При таких умовах було

дуже важко налагодити навчальну і методичну роботу та завжди виникало питання місця проведення змагань.

Масовий у попередніх десятиліттях розвиток шахового руху Миколаєва продовжував у 1980-ті роки достатньо динамічно розвиватися. Цей розвиток не обійшовся і без втрат, але вони не змогли змінити його поступальний рух. Помітним фактом таких втрат став переїзд з Миколаєва до Москви Юрія Анікаєва.

Позитивним явищем для шахового життя Миколаїва став переїзд з Первомайська до Миколаїва таких шахістів як Ларіса Мучнік та Аркадій Шмирін. У подальшому ставши подружньою парою Мучнік-Шмирін (рис. 1.15) вони одразу заявили про себе як про висококласних шахових фахівців-тренерів [6, с. 131].

Рис. 1.15. Подружня пара Аркадій Шмирін і Ларіса Мучнік. 1980 р. [6, с. 131]

Проте найяскравішою подією того часу в шаховому житті Миколаєва стало будівництво обласного шахового клубу. Основним завданням було знайти приміщення, в якому шахісти змогли б проводити турніри і приймати нових людей до свого клубу.

Раніше, згідно зі старими картами, на місці нинішнього шахового клубу розташовувалися павільйони для налаштування навігаційних приладів. У 1920-ті роки в цій будівлі влаштувався Миколаївський радіокомітет і саме звідси

розпочалася трансляція радіопередач на місто. Тоді містом було встановлено на електричних стовпах гучномовці, послухати які збиралися люди, пізніше сигнал передавався безпосередньо на радіоточки у квартирах містян.

Будівля радіовузла використовувалася як радіоцентр до середини 1980-х років. Саме приміщення залишалося занедбаним до початку 1990-х років, коли було вирішено передати її обласному шаховому клубу.

Завдання надати звичайному будинку образ шахового клубу було поставлено миколаївському архітектору Вадиму Попову. Архітектор спроектував будинок з перспективою, оскільки передбачалося, що в ньому будуть проводитись обласні та республіканські змагання, а для таких турнірів має бути достатньо місця [14].

Тому до шахового комплексу приєднали колонаду, зробивши її літньою площадкою для гри у шахи. Також було спроектовано крыту террасу, де можна було б грати навіть тоді, коли на вулиці дощить (рис. 1.16). У підвалі було передбачене приміщення для буфету.

Рис. 1.16. Ескіз шахового клубу в Миколаєві. Проект. 1990 р. [14]

Висновки до розділу 1.

Встановлено, що гра в шахи розпочалася до заснування у 1788 р. сучасного міста Миколаєва на території півостріву при впадінні Інгулу в Південний Буг. Це місце тісно пов'язане з російсько-шведською війною на початку 18 століття. Після Полтавської битви 1709 року шведський король Карл XII з метою підняття деморалізованого військового духу, вирішив король зіграти у шахи зі своїм союзником – гетьманом України Іваном Мазепою. Спостерігала за ходом мирної шахової битви уся ясновельможна казача старшина та свита короля. Карл XII грав білими фігурами. Партія була короткотривалою. В результаті двійного шаху від короля, Іван Мазепа отримав мат, на сьомому ході.

Також було з'ясовано, за часів Російської імперії у пов'язаному з суднобудуванням і штабом Чорноморського флоту м. Миколаєві, служиві чинів штабу Чорноморського флоту та місцевого Адміралтейства започаткували проведення шахових партій у Морському зібранні, будинку флагманів і капітанів (сучасний Будинок офіцерів флоту), будинку та штабі Головного командира Чорноморського флоту і портів. Навколо директора Чорноморської морської астрономічної обсерваторії Карла Христофоровича Кнорре у середині XIX ст. об'єдналася група любителів шахової гри міста, пізніше вони і заснували перше міське шахове товариство, яке остаточно сформувалося у березні 1854 р. Усі, хто приймав участь у шаховому товаристві проводили турніри, з успіхом брали участь у міжнародних змаганнях.

Розглянуті документи засвідчують, що саме 18 травня 1893 р. у Миколаєві було засноване «Шахове товариство», яке після смерті його засновника, наприкінці 1897 року перестало існувати. Через майже чотири роки, у грудні 1901 р. у Миколаєві відродилося —Шахове Товариство» за статутом 28 червня 1893 р. До нього увійшло 33 особи, переважно із заможного прошарку містян, які регулярно проводило міські турніри, проводило свою статутну організаційну роботу, друкувало у місцевій пресі ("Южанин", "Южная Россия") оголошення про проведення турнірів, їх результати, друкувало шахові задачі. Шахове товариство проіснувало до 1917 р.

Джерела свідчать, що політичні події, на початку ХХ ст., призвели до розрухи, загибелі мешканців та еміграції частини інтелігенції міста і сприяли занепаду шахового спорту в Миколаєві у цей історичний період. У нових політичних та економічних умовах шахове відродження у Миколаєві розпочалося з середини 1920-х років і тривало до початку Другої світової війни. Першим післявоєнним турніром першості міста став турнір що відбувся у вересні 1945 р. З того часу і до 1991 р. шаховий рух Миколаєва невпинно розвивався та досяг значних успіхів.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Організація дослідження

Робота виконана у Навчально-науковому гуманітарному інституті Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова у відповідності до теми кафедри ТООПС «Історико-соціальні аспекти розвитку олімпійського руху та олімпійської освіти в Миколаївській області» (номер державної реєстрації 0121U111039. Дата реєстрації 17 травня 2021 р.), Миколаївської обласної дитячо-юнацької спортивної школи "Обласного шахово-шашкового клубу" ім. М. В. Шелеста, Миколаївської шахової академії та з використанням архівних фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею і Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки.

Згідно теми роботи опрацьовані у відділах документів і наукових розвідок з питань краєзнавства, наукової інформації і бібліографії, науково-дослідної роботи з рідкісними і цінними виданнями, а в окремих випадках, при потребі дослідити відсутнє у бібліотеці джерело, через міжбібліотечний абонемент замовлялися цифрові копії літератури в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Державного архіву Миколаївської області. Фахові видання зі спеціальності «Фізична культура і спорт» опрацьовувалися на сайтах видань з використанням мережі інтернету. Загалом опрацьовано 217 джерел.

Апробацію результатів дослідження здійснено шляхом участі в V Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: перспективи та виклики» доповіддю автора на тему "Вплив історичних шахових особистостей на становлення морально-вольових якостей молодих спортсменів" і надрукованими тезам (м. Миколаїв, 2021), повідомленням автора "Формування умінь психологічної саморегуляції на різних етапах спортивного вдосконалення" на I-й Всеукраїнській науковій конференції "Сучасні погляди молоді на фізичну культуру, спорт та здоров'я людини" (Харківська державна академія фізичної культури м. Харків, 2023), спільної публікації із співавторами на тему "Психічна саморегуляція на різних етапах спортивного вдосконалення"

(Гуманітарний вісник НУК: збірник наукових праць. Випуск 16. Миколаїв: Ілліон, 2023) та "Особливості застосування масажу у шахістів для підвищення спортивної працездатності" з публікацією тез доповіді (Гуманітарний вісник НУК: збірник наукових праць. Випуск. 18. Миколаїв: Ілліон, 2025).

2.2. Методи дослідження

Відповідно до поставленої мети і завдань дослідження та отримання об'єктивних результатів було визначено, розглянуто і надані пояснення наступним застосованим методам дослідження:

- бібліографічного аналізу;
- історико порівняльного методу;
- джерелознавчої евристики;
- абстрагування;
- теоретичного аналізу й синтезу.

2.2.1. Метод бібліографічного аналізу

Бібліографічний аналіз - це процес дослідження та узагальнення інформації, що міститься в сукупності документів, пов'язаних певною ознакою. Він включає в себе аналітико-синтетичну обробку джерел, що призводить до створення бібліографічного опису (сукупності відомостей про документ, що дозволяють його ідентифікувати) та бібліографічного огляду (послідовної розповіді про ці документи) [15].

Основні складові бібліографічного аналізу [15]:

- бібліографічний огляд це узагальнена характеристика сукупності документів, об'єднаних певною ознакою. Будується як послідовна розповідь, яка включає посилання на бібліографічні описи документів;
- бібліографічний опис це сукупність бібліографічних відомостей про документ або його частину. Складається з дотриманням певних правил

(ДСТУ ГОСТ 7.1:2006) і може включати такі зони: назви та відомостей про відповідальність, видання, фізичної характеристики, серії, приміток та стандартного номера;

- аналітичний бібліографічний опис це вторинний документ, який створюється шляхом аналітико-синтетичної обробки первинного документа і містить відомості про окрему складову частину первинного документа (наприклад, статтю) та про сам документ, у якому ця складова міститься;
- бібліографічне виявлення це перший етап бібліографічного аналізу, що включає пошук документів для подальшої обробки;
- бібліографічне посилання це посилання на джерело, що може бути розміщене в основному тексті, у підрядкових чи позатекстових примітках.

2.2.2. Історико порівняльний метод

Історико-порівняльний метод - це спосіб дослідження, який полягає у зіставленні подібних і відмінних рис історичних явищ, щоб зрозуміти їхню генетичну спорідненість та еволюцію. Він використаний для вивчення різних етапів історії шахів, дозволяючи встановлювати спільні корені, реконструювати початкові форми та відстежувати розвиток у часі [16].

Ключові аспекти [16]:

- виявлення схожості та відмінності. Основна мета - порівняти об'єкти (наприклад, правила гри в шахи) для встановлення спільного та відмінного між ними.
- реконструкція. За допомогою порівняння створюються реконструкції початкових форм, як-от староіндійські, перські шахи або праслов'янські, що були основою для подальшого розвитку.
- вивчення еволюції. Він дозволяє зрозуміти, як шахи, як об'єкт змінювалися та розвивалися протягом певного періоду, беручи до уваги хронологію та контекст.

2.2.3. Метод джерелознавчої евристики

Метод джерелознавчої евристики – це комплекс прийомів і правил для пошуку та дослідження джерел, що використовує логічні здогадки та неповну інформацію, допомагаючи знаходити нові знання в умовах їхньої невизначеності. Він застосовується для пошуку інформації, а також для виявлення історичних документів та створення довідкової літератури [17].

Основні характеристики [17]:

- використання логічних прийомів. Метод ґрунтується на логіці, але не вимагає детального формального аналізу;
- робота з неповною інформацією. Здатний знаходити рішення навіть за браком вихідних даних або чіткої програми дій;
- застосування у різних сферах. Використовується не тільки в історичних дослідженнях, але й в інших наукових та практичних сферах, де потрібно приймати рішення за браком повної інформації.

Приклади застосування:

- джерелознавча евристика. Виявлення досліджень з джерелознавства та довідкової літератури;
- архівна евристика. Пошук ретроспективної документної інформації в архівах та публікаціях.

2.2.4. Метод абстрагування

Метод абстрагування - це процес мислення, при якому виділяються найсуттєвіші ознаки, відношення та сторони об'єкта, а другорядні - відкидаються. Цей метод дозволяє створити ідеалізовану модель реальності шляхом мисленого відокремлення певних властивостей від інших [18].

Суть абстрагування полягає у відволіканні від конкретного змісту (від несуттєвого) для створення загальних понять.

Цей метод використовується в науковому пізнанні, допомагаючи розуміти світ на більш узагальненому рівні. Абстрагування часто пов'язане з іншими методами наукового пізнання, такими як ідеалізація та формалізація [18].

2.2.5. Метод теоретичного аналізу і синтезу

Метод аналізу й синтезу – це універсальний метод пізнання, який полягає в одночасному розкладанні об'єкта на складові частини (аналіз) та поєднанні цих частин у єдине ціле (синтез) для формування цілісного уявлення про нього. Аналіз дає знання про окремі елементи, а синтез формує розуміння їх структури, взаємозв'язків та системних ознак [19].

Аналіз і синтез є протилежно спрямованими, але взаємозалежними процесами. Один без одного вони не можуть бути ефективними: аналіз без синтезу призводить до розрізнених знань, а синтез без аналізу призводить до поверхового розуміння. Ці методи використовуються як у теоретичних дослідженнях, так і на практиці [19].

Використання зазначених методів було здійснено на наступних етапах.

На першому етапі для пошуку інформації та дослідження історичних джерел, а також для виявлення історичних документів був використаний метод джерелознавчої евристики. Було здійснено пошук ретроспективної документної інформації в архівах та історичних публікаціях.

На другому етапі було застосовано метод бібліографічного аналізу дослідження та узагальнення отриманої інформації, що міститься в сукупності документів, пов'язаних певними історичними періодами пов'язаними з грою у шахи.

На третьому етапі для дослідження особливостей і специфіки шахової гри на розглянутих історичних етапах був застосований метод теоретичного аналізу й синтезу, спрямований на виявлення внутрішніх тенденцій і можливостей розвитку шахів.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РОБОТИ МИКОЛАЇВСЬКОГО ШАХОВОГО КЛУБУ ЗА ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

3.1. Робота шахового клубу у Миколаєві за 1991 – 2022 роки

У зв'язку із проголошенням у 1991 р. нашої держави незалежною, в українському спорті розпочався новий етап розвитку шахів. Саме цей майже тридцятип'ятирічний період розвитку українських шахів повністю не відображений у науково-методичній літературі. Саме у цей період наші шахісти досягли значних успіхів, не тільки в Україні, а й на світовій арені. Після розвалу Радянського Союзу на міжнародну арену вийшли збірні команди незалежних держав. За словами видатного українського шахіста Василя Іванчука: —Спочатку західні шахісти дуже зраділи, адже не стало непереможного Радянського суперника, який дуже часто позбавляв змагання інтриги, бо боротьба зазвичай велася за всі місця, окрім першого. Але потім вони жалкували що поспішали з висновками, бо команди колишніх республік стали бар'єром для інших на шляху не лише до золотих, а й срібних і бронзових нагород. Однією з таких стала і збірна команда шахістів України» [7].

Як необхідний крок у 1992 році було засновано Федерацію Шахів України (ФШУ). Тоді і почали проводити чемпіонати України серед чоловіків і жінок. Попри те, що Україна була рівноправним членом Організації Об'єднаних Націй (ООН), їй всеодно не дозволяли самостійно виставляти свою збірну на світовій арені до 1992 р. – часу прийняття її до ФІДЕ, як незалежної держави. Відразу ж українські шахісти продемонстрували свій рівень і зайняли належне місце в світовій шаховій ієрархії. На Олімпіаді в Манілі, у 1992 р. шахістки України посіли друге місце. Того ж року на першості Європи в Дебрецені наші шахістки стали чемпіонами, а чоловіки вибороли друге місце після збірної Росії. Наведений успіх був результатом патріотичної відданості наших шахістів [7].

Довгоочікуваною подією стало у 1988 році рішення влади Миколаєва про передачу старої, занедалої будівлі на Флотському бульварі, міського вузла зв'язку обласному дитячо-юначій школі «Обласний шахово-шашковий клуб». Швидко був розроблений проєкт реконструкції-будівництва міського шахового

клубу. Але згодом почалися негаразди: то будівельники кудись зникли, то будівельні матеріали вкрали. Гостро стало питання про людину, яка зможе довести розпочате діло до реального завершення. Активний пошук такої людини зрештою привів до кандидата в майстри з шахів Миколи Васильовича Шелеста, який переїхав до Миколаєва у 1990 році з Первомайська (рис. 3.1) [6, с. 145].

Рис. 3.1. Майстр спорту з шахів Микола Васильович Шелест. 2010 р. З фондів миколаївської обласної дитячо-юнацької спортивної школи "Обласний шахово-шашковий клуб" [14]

Мріяли надати звичайному будинку образ шахового клубу було поставлено миколаївському архітектору Вадиму Попову. Архітектор спроектував будинок з перспективою, оскільки передбачалося, що в ньому проводитимуться обласні та республіканські змагання. І цей задум будівельники виконали, хоча і не повною мірою.

Микола Васильович Шелест залишив гідний слід в історії шахів у Миколаєві, саме він почав активно працювати над створенням шахового клубу. І результатом цієї наполегливої праці стало відкриття 1 листопада 1992 року обласної дитячо-юначої школи «Обласний шахово-шашковий клуб», де він зайняв посаду першого директора.

Микола Васильович колись був віце-президентом Федерації шахів України, президентом Федерації шахів Миколаївської області. Його внесок у підвищення майстерності талановитих миколаївських шахістів вагомий. Тепер шахова школа носить його ім'я, а на стіні будівлі клубу встановлена 20 березня 2015 року меморіальна дошка.

Діяльність клубу не планувалося обмежувати тільки шахами. Саме директор клубу планував проводити світські вечори, зустрічі, відкрити картинну галерею. Але ці плани не здійснилися і нічим, окрім шахів, у шаховому клубі згодом не займалися.

Через рік в Миколаєві почали проводити не тільки місцеві змагання з шахів, а і першості України серед спортсменів і спортсменок шахістів до 10 років. У стінах цієї будівлі підготовлено кілька міжнародних гросмейстерів, серед яких О. Бортнік – чемпіон світу до 18 років (2014 рік, Дурбан, Південно-Африканська Республіка), О. Зубов, К. Рогонян, О. Возовик, В. Сівук, Пен Лі Мін), понад двадцять майстрів спорту, безліч кандидатів і розрядників [20, с. 16].

Близько вісімдесяти шахових заходів проходило у клубі щороку. Одне з таких – міжнародний шаховий опен фестиваль «Інгульські мости», в якому в різний час брали участь міжнародні майстри з Республіки Білорусь, Республіки Молдови, Республіки Болгарії, Чеської республіки та ін.

Згодом будівля шахового клубу стала вимагати капітального ремонту. Самій будівлі майже 200 років, вона є пам'яткою архітектури, що вимагало оформлення спеціальних дозвільних документів. Ремонт розпочали у 2018 році. 23 липня 2018 року було укладено угоду з ТОВ "Південьбуд Миколаїв ЛТД" на реставрацію будівлі миколаївської обласної дитячо-юнацької спортивної школи "Обласний шахово-шашковий клуб" імені Миколи Шелеста на вулиці Фалєєвська, 1а. Вартість угоди становила 12 мільйонів 375 тисяч гривень [21].

Відтоді декілька разів змінювався кошторис робіт. Через відсутність фінансування роботи призупинялись. Всього витратили 23,5 мільйона гривень. За словами начальника управління молоді та спорту Миколаївської ОДА Віктора Гінкула, кошторис змінювався через необхідність проведення

експертиз та облаштування фундаменту. Це вплинуло на додаткові витрати ресурсів, матеріалів, праці та часу.

Врешті, 29 квітня 2021 р. після ремонтних робіт, які тривали чотири роки, Миколаївський шаховий клуб відчинив свої двері для всіх охочих займатися шахами. Він став комфортним закладом для проведення тренувань та змагань різних рівнів. Стіни будівлі оздобили колони з натурального каменю. В приміщенні встановлено найсучаснішу систему клімат-контролю. Капітальних змін зазнав навіть підвал клубу. У рамках ремонту проведено внутрішні та зовнішні оздоблювальні роботи; реставраційні роботи зі збереженням старовинної ліпнини та укріпленням стін; прокладено внутрішні та зовнішні мережі водопроводу, каналізації, електроосвітлення; змонтовано нові системи опалення, вентиляції, блискавкозахисту, пожежну сигналізацію; здійснено благоустрій території (рис. 3.2, 3.3) [22].

Рис. 3.2. Внутрішній вигляд після оздоблювальних робіт. Світлина автора. 2021 р.

В оновленій, відреставрованій будівлі миколаївської обласної дитячо-юнацької спортивної школи "Обласний шахово-шашковий клуб" імені Миколи Шелеста щорічно планують проводити понад 90 заходів місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів».

Нині в клубі тренуються 300 спортсменів віком від 6 до 20 років, з вересня їх кількість збільшиться до 400-450 [21]. Вихованці миколаївської школи складають вагомую конкуренцію шахістам з усієї України. Отже, реставрація клубу — непересічна подія для миколаївських спортсменів.

Рис. 3.3. Зовнішній вигляд після оздоблювальних робіт. Світлина автора. 2022 р.

У травні 2021 року було проведено перші змагання після реставрації Миколаївського шахово-шашкового клубу. Коронавірусні обмеження поступово почали спадати, а шахове життя в Миколаєві почало повертатися на попередній рівень. З'явилася змога для юніорів тренуватися в комфортних умовах, а також практикуватися у грі з більш досвідченими шахістами. Здавалося б, пройде декілька років і шахове життя знов процвітатиме. Всі так гадали, але загострення російсько-української війни 24 лютого 2022 р. змінила унормований ритм тренувань і графіки змагань та плани спортсменів і клубу.

3.2. Особливості роботи миколаївського шахового клубу в умовах загострення тривалої російсько-української війни (2022 – 2025 рр.)

У Миколаєві станом на вересень 2025 року шахові клуби та школи продовжують працювати в дистанційному режимі. Більшість спортсменів через російське вторгнення виїхали з міста та беруть участь у змаганнях в інших регіонах України та за кордоном. На території Миколаєва перший за час воєнного стану шаховий турнір наживо вдалося організувати у грудні 2022 року (рис. 3.4) [21].

Рис. 3.4. Перший у час російсько-української війни шаховий турнір наживо у м. Миколаєві. Грудень 2022 р. [21]

До війни шахами займалися в шахових клубах, академіях, школах різної форми власності, брали участь у турнірах майже 500 дітей. У лютому 2023 року в змаганнях було 33 учасники, зазвичай, беруть участь 60 людей. Втім, як містیان останнім часом побільшало, так і шахістів [21].

Тренувальний процес через повномасштабне вторгнення не припинявся. Усі шахові школи Миколаєва та майже 20 тренерів працюють з юними спортсменами, тренування не припинялися. Є групи, в яких усі спортсмени перебувають за кордоном. Підтримуючи зв'язок з Батьківщиною, спортсмени спілкуються зі своїми тренерами. Продовжують тренування групи, спортсмени яких перебувають у Миколаєві, у Києві, у Львові та інших містах. Впродовж часу з 2022 р. й до вересня 2025 р. до шахових закладів Миколаєва долучилися нові 40 юних спортсменів. Таким чином спортивне шахове життя у Миколаєві триває попри війну [21].

Для аналізу особливостей роботи миколаївський шахових закладів в умовах тривалої російсько-української війни розглянемо звіти про роботу Миколаївської обласної дитячо-юнацької спортивної школи "Обласного шахово-шашкового клубу" ім. М. В. Шелеста, з урахуванням шахової академії та обласних шахових гуртків, за 2023 – 2025 рр. [23-26].

Основними критеріями для аналізу роботи миколаївський шахових закладів було обрані наступні: загальна кількість шахістів, розподіл за статтю, віком та спортивними досягненнями (розрядами).

З 24 лютого 2022 року, в умовах початку російсько-української війни, шахове життя в Миколаєві звелося на нівець, були відмінені усі заплановані змагання, у зв'язку з виїздом великої кількості шахістів як в західні області України, так і за кордон. Тільки наприкінці грудня вдалося провести перший невеличкий шаховий бліц-турнір, в якому прийняли участь близько 30 шахістів. Тому звіт за 2022 рік, за словами віце-президента федерації шахів миколаївської області Д. В. Горощенка, відсутній.

Аналіз звітів роботи шахових закладів миколаївської області за 2023 - 2025 роки наведено у таблиці 3.1 [23, с.5, 24, с.8, 25, с. 4].

Таблиця 3.1.

Звіт про роботу "Обласного шахово-шашкового клубу" за 2023-2025 р.р.

Крітерій	МОДЮСШ	Шахова академія	У Миколаївській області
2023 рік.			
1. Кількість шахістів	180	120	100
2. Юнаки (дівчата)	140	120	70
3. Шахісти 20-60 років	25	-	15
4. Шахісти 60+ р.	15	-	15
2024 рік.			
1. Кількість шахістів	275	130	100
2. Юнаки (дівчата)	230	130	75
3. Шахісти 20-60 років	30	-	10
4. Шахісти 60+ р.	15	-	15
2025 рік (проект).			
1. Кількість шахістів	305	140	80
2. Юнаки (дівчата)	270	140	60
3. Шахісти 20-60 років	20	-	5
4. Шахісти 60+ р.	15	-	15

Для наочності наведених даних у таблиці 3.1 побудуємо графік розподілу кількості шахістів по рокам, 2023-2025 (рис. 3.5).

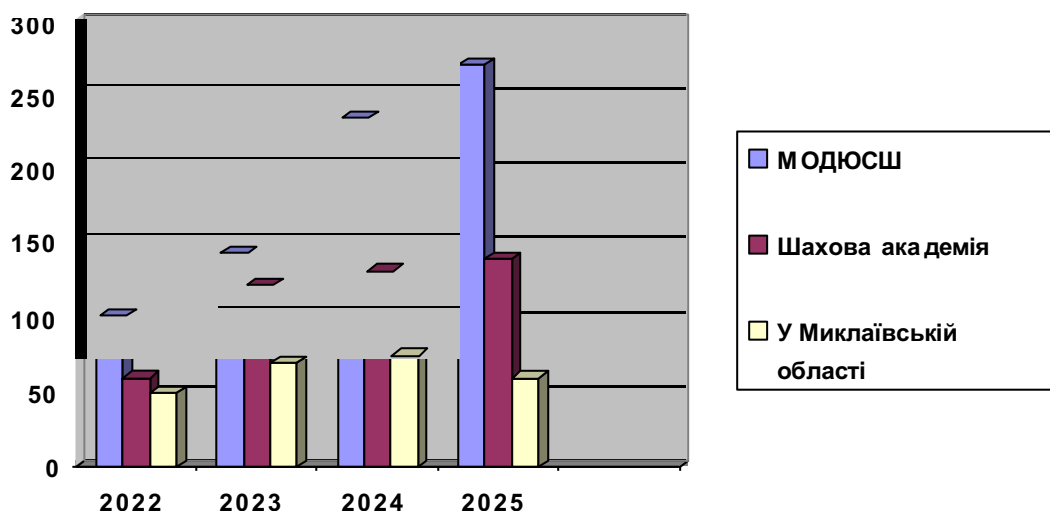

Рис. 3.5. Графік розподілу кількості шахістів по рокам, 2022-2025

Аналізуючі ці звіти можливо зробити наступні висновки:

1. У 2022 році шахове життя в Миколаєві зупинилося, усі заплановані турніри, починаючи з 24 лютого, було відмінено, значна більшість яких залишила місто і займалася он-лайн, загальна чисельність шахістів впала до 200 членів. Деякі шахісти змінили миколаївську федерацію шахів на інші; або українські, або закордонні.

2. У 2023 році шахове життя в Миколаєві почало потроху відновлюватися. Завдяки перемозі ЗСУ на Херсонському напрямку зону бойових дій було відсунуто на лівобережну частину Дніпра, що дало змогу стабілізувати безпековий стан суспільства у Миколаєві та сприяло повернення мешканців до міста, а це в свою чергу збільшило кількість шахістів які повернулися у місто.

3. Після 2023 року наступний 2024 рік ознаменувався ще більшим зростанням кількості шахістів у місті за рахунок зміни безпекової ситуації на півдні країни, що змусило шахістів з інших прифронтових територій, Херсонщини, Запоріжжя, Одещини та інших вимушено переїхати до Миколаєва жити та навчатися.

4. На вересень 2025 року невелике зростання кількості шахістів у місті відбулося за рахунок проведенної агітаційної компанії —Шахи у школі серед закладів середньої загальної освіти міста та відкриття нових шахових навчальних відділень у мікрорайонах Намив і Корабельний.

З вересня 2025 року, у зв'язку з відкриттям кордонів для виїзду з України особам 18-22 років, значна частина молодих, перспективних шахістів та тренерів покинула місто, що призвело до зменшення у віковій категорії 21-60+ у Миколаївській області.

Але не зважаючи на війну Миколаївські шахісти під час повномасштабної війни не зупинялися на досягнутих результатах. Завзяті тренування і бажання розвиватися у шаховому напрямку дали про себе знати в досягненні спортивних успіхів, а серед них:

Сидорика Владислав – магістрант Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова, майстер спорту України з шахів, майстер ФІДЕ. Переможець та призер змагань в м. Києві та в Одеській, Чернівецькій, Ужгородській, Львівській областях. Неодноразовий чемпіон Миколаївської області. Віце-чемпіон України з класичних та блискавичних шахів в категорії до 20 років (Чемпіонату України 2023 року в м. Могилів-Подільському);

Штонь Роман – майстер спорту України з шахів. Переможець та призер змагань в Миколаївській, Київській та Хмельницькій областях;

Ларкін Владислав – магістрант Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова, міжнародний майстер. Переможець двох турнірів з нормою Гросмейстера в Королівстві Швеція. Переможець та призер міжнародних змагань у Європі;

Шарипов Артур – студент Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова, кандидат в майстри спорту України з шахів. Переможець та призер змагань в Миколаївській, Одеській, Хмельницькій та Львівській областях;

Єропунов Гліб – майстер спорту України з шахів. Учасник Чемпіонату світу з шахів (U14, 2024 рік, Румунія, м. Мамайя);

Берін Артем – майстер спорту України з шахів. Переможець та призер змагань в Миколаївській, Хмельницькій областях. Учасник Чемпіонату світу з шахів (U14, 2024 рік, Румунія, м. Мамайя).

Узун Павло – 1 розряд з шахів. Віце-чемпіон Європи 2024 року з рапіду – швидкої гри (U8, 2024 рік, Грецька Республіка).

3.3. Стан та перспективи розвитку шахів у Миколаєві

У шаховому спорті у 1990-х роках сталися важливі революційні зміни – початок розвитку комп'ютерних шахів. З появою перших шахових програм змінився формат матчів: відпала необхідність у перенесенні гри на наступний день.

З кожним роком chess-програми вдосконалюються, причому зараз вони вже можуть грати з людиною на гросмейстерському рівні. Змінюється і сама гра: крім класичних шахів існують різні альтернативні види цієї стародавньої гри.

Одним із прикладів використання спеціальних комп'ютерних програм шахових партій є розв'язання послідовності ходів шахового поєдинку між українським гетьманом Іваном Мазепою та шведським королем Карлом XII, який відбувся 1709 р. під розлогим столітнім дубом (знищеним на початку 1920-х років) на березі Південного Бугу в районі сучасного Спаського урочища, де знаходиться яхт-клуб Миколаєва, про який ми згадували у розділі 1. Спостерігали за розвитком мирної баталії почет короля та уся ясновельможна козацька старшина. На жаль, записів партії не зберіглося, оскільки генеральний військовий писар Пилип Орлик ще не знав нотації шахових зустрічей. Партія була швидкоплинною і закінчилася тим, що король оголосив гетьману мат на сьомому ході внаслідок подвійного шаху (рис. 3.6). Пікантність позиції полягала ще в тому, що обидві фігури, які оголосили шах і мат чорному королю, а чорними грав Іван Мазепа, самі знаходилися під ударом. За відомих початкових даних, при подібних коротких шахових партій, безпристрасна комп'ютерна програма з усіх можливих варіантів показала єдиний наступний перебіг ходів:

1 e4 e5 2. f4 ef 3. Kf3 d5 4. Kc3 de 5. K: e4 C g4 6. Фе2 C: f3 7. Kf6 x.

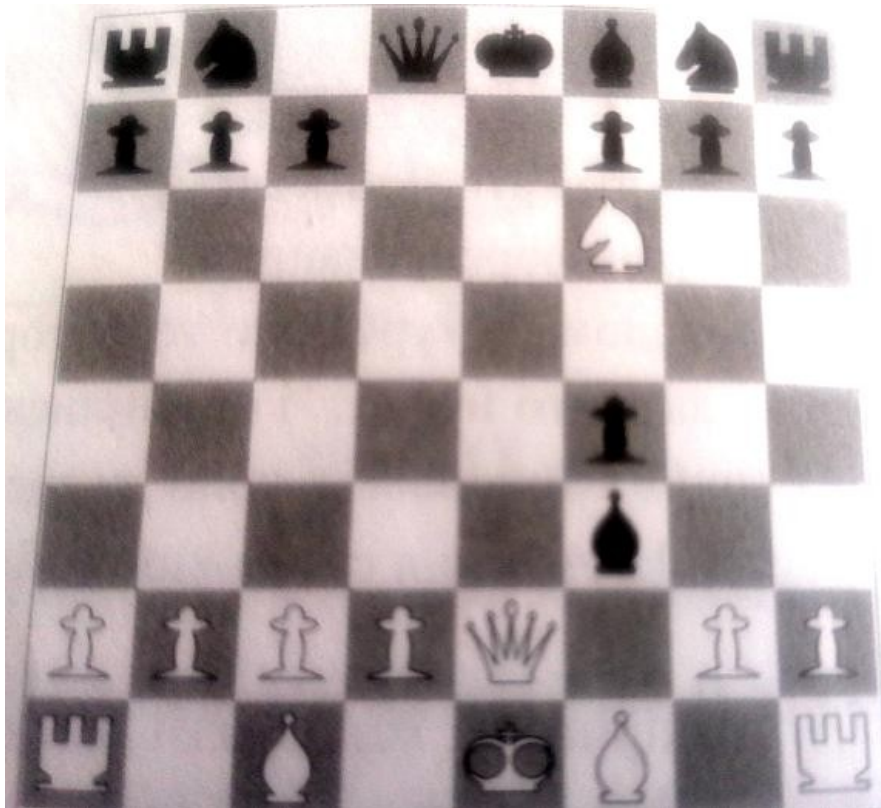

Рис. 3.6. Шахова партія Карл XII–Іван Мазепа. [6]

Приклад та аналіз історичної шахової партії служить не тільки історико-краєзнавчим матеріалом та показує використання технологій XXI століття для розкриття таємниць початку XVIII ст., але є предметом для розгляду її у сучасних навчальних програмах з підготовки шахістів [5, с. 13–14, 6, с. 96–99, 28, с. 193–194].

На майбутнє важливим є врахувати сучасну комп'ютеризацію, цифровізацію і вікове омолодження шахістів. Сьогодні початківці-шахісти починають свою шахову кар'єру з 4 років, і вже досягають майстерної або навіть майстерської гри в 10–12 років.

Зростання кількості шахових змагань в усіх категоріях призводить до того, що шахісти грають більше ста партій за рік, у порівнянні з серединою минулого століття це у два рази більше. Саме велика кількість змагань вимагає спеціальної підготовки спортсмена-шахіста.

Сучасні шахісти повинні пристосовуватися до гри за різними формами контролю, а тим більше, що навіть на найважливіших змаганнях, як рівня чемпіонатів світу, можуть застосовуватися одразу кілька форм, не тільки класичні, а й швидкі та блискавичні шахи на тайм-брейку [27.].

Сучасні технології сьогодні сприяють різкому підйому шахів у країнах —третього світу». Так. Наприклад, дуже швидко розвиваються навчальні програми для школьних шахів, затверджено і впроваджуються в життя спеціальні державні програми з розвитку шахів. У багатьох країнах засновані і успішно функціонують спеціалізовані шахові інтернати.

Висновки до розділу 3.

Аналіз роботи миколаївського шахового клубу за державності України показав, що значно покращилися умови тренувань та змагань спортсменів з відкриттям у листопаді 1992 року обласної дитячо-юнацької спортивної школи «Обласний шахово-шашковий клуб», завдяки наполегливості директора Миколи Васильовича Шелеста.

З 1993 року у нашому місті проводилися різного рівня змагання з шахів, у тому числі й першості України серед спортсменів і спортсменок до 10 років. У Шаховому клубі підготовлено кілька міжнародних гросмейстерів, серед яких О. Бортнік – чемпіон світу до 18 років (2014 рік, Дурбан, Південно-Африканська Республіка), О. Зубов, К. Рогонян, О. Возовик, В. Сівук, Пен Лі Мін), понад двадцять майстрів спорту, безліч кандидатів і розрядників.

Підтверджено, що у квітні 2021 р. після ремонтних робіт, які тривали чотири роки, Миколаївський шаховий клуб відчинив свої двері для всіх охочих займатися шахами. Після реставраційних робіт у травні 2021 року було проведено перші змагання Миколаївського шахово-шашкового клубу. Шахове життя в Миколаєві почало повертатися на попередній, довоєнний, рівень.

На прикладі роботи Шахового клубу висвітлено, що триваюча російсько-українська війна наклала свій негативний відбиток на тренувальний процес, змусивши перейти на он-лайн тренування, скорочення чисельності миколаївських шахістів тощо. Попри зазначене, тренування спортсменів в умовах повномасштабного вторгнення не припинялися, а перейшли в інші формати: он-лайн навчання, проведення змагань зі швидких та блискавичних

шахів, зборів шахістів у шахових таборах у канікулярний період, у більш безпечних західних областях України, наприклад, Львівської області.

Починаючи з 2023 року відбулося поступове зростання кількості шахістів у місті за рахунок зміни безпекової ситуації на півдні країни, за рахунок повернення як місцевих так і шахістів з інших прифронтових територій, а також за рахунок проведенної агітаційної компанії серед закладів середньої загальної освіти міста та відкриття нових шахових навчальних відділень.

Показано перспективи розвитку шахів за рахунок використання сучасних комп'ютерних технологій, які сприяли різкому розвитку шахів, як у Миколаївських шахових осередках так і у країні в цілому. Стрімко розвиваються програми навчання шахів у школах, проводяться в життя спеціальні державні програми.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИ СУЧАСНОЇ ПІДГОТОВКИ ШАХІСТІВ

4.1. Традиційні методи підготовка спортсменів шахістів

На сучасному етапі підготовки спортсменів-шахістів використовують як традиційні методи підготовки так і сучасні. До традиційних методів підготовки відносять теоретичну і практичну підготовки шахістів. Теоретична підготовка шахістів передбачає розгляд основ шахової гри а саме різноманітних дебютів (початку) та закінчень партій – ендшпілів. Існує багато методів та форми теоретичних занять. Сутність теоретичного тренування в шахах полягає в тому, що більшість тем доводиться повертатися на усіх наступних етапах тренування, але з більш складними завданнями [30].

Практична підготовка шахістів може бути розділена на такі різновиди: навчально-ігрова, змагальна та аналітично-практична робота. Вона здійснюється у вигляді навчальних партій, вправ, тренувальних змагань, найближачи до тематичних розділів шахової теорії, які водночас вивчаються в шаховій групі. Наприклад гра кількох партій за тим чи іншим дебютним варіантом, або розгляд можливих ендшпілів [31].

В останній час при підготовці спортсменів-шахістів більше приділяють увагу таким сучасній видам підготовки як психологічній та фізичній. Саме на цих видах підготовки ми і зупинимося.

4.2. Психологічна підготовка шахістів

На підґрунті психологічної підготовки шахістів маємо з одного боку, психологічні особливості шахів, як виду спорту, з іншого – психологічні особливості спортсмена-шахіста. Настільки велика відповідність між ними, то настільки і можна чекати високих результатів. У психологічній підготовці шахіста виділяють:

- базову психологічну підготовку, яка включає: розвинення таких специфічно важливих психічних функцій, як логіка мислення, уважність,

пам'ять, увага, здатність до аналізу та самоаналізу, цілеспрямованість; психологічну освіту;

- формування умінь регулювати вольовий-психологічний стан шахіста, зосередитись перед партією, мобілізувати свої сили під час партії, протистояти несприятливим вкидам;

- психологічну підготовку до шахових занять, яка повинна забезпечити максимальну ефективність;

- психологічну підготовку до і під час шахової партії, яка повинна ґрунтуватися на базовій підготовці і забезпечувати оптимальну готовність шахіста до спортивної боротьби.

Психологічна підготовка включає в себе [32]:

- а) самоаналіз та самооцінку;

- б) вивчення стану та розуміння особливостей поведінки суперника у різних шахових ситуаціях;

- в) дослідження особливостей взаємодії шахіста і суперника у процесі шахової боротьби.

Для проведення занять з вольової-психологічної підготовки повинен залучатися фахівець зі спортивної психології. Тематика таких занять це: психологія боротьби в шахах; психологічна взаємодія супротивників; психологічна боротьба в атаці та захисті; проблеми ризику в шахах; класифікація різноманітних ситуацій ризику; психологія рівної гри в позиції рівноваги; готовність іти на ризик у шаховій грі; врахування індивідуальних особливостей суперника; різні ситуації вибору ходу; турнірна тактика; контроль власного стану в процесі турніру.

Психологічне забезпечення підготовки спортсменів-шахістів до змагань передбачає перехід спортсмена на вищий рівень своєї діяльності який має здійснюватися стосовно до положень психології, педагогіки, теорії фізичного виховання, який сьогодні неможливий без застосування психорегуляції [34].

Навчання психорегуляції слід починати саме на етапі початкової спортивної спеціалізації, в цей час і починається накопичення змагального досвіду, що обумовлює формування певних стереотипів поведінки.

Призначення психорегуляції зводиться до наступного [35, с. 137; 38, с. 7; 39, с. 120]:

- 1) сприяння оволодінню технікою спортивних досягнень;
- 2) формування структури психологічної спортивної діяльності;
- 3) використання шахістом усіх прийомів оптимального психічного стану;
- 4) відновлення психічного стану спортсмена після тренувань і змагань;
- 5) підвищення стійкості до стрес-факторів.

Для формування навичок психічної саморегуляції у спортсменів-шахістів базова частина навчання психорегуляції складається з підготовчого і основного етапів.

Підготовчий етап передбачає створення банку ідей, робиться вибір найкращого варіанту, засвоєння необхідних знань і умінь, вдосконалення психічних функцій, які дають розвиток умінь психорегуляції [38, с. 7; 39, с. 120].

Основний етап передбачає розвиток власних умінь щодо розслаблення, заспокоєння і мобілізації з використанням прийомів психорегулюючого тренування [38, с. 7; 39, с. 120].

Розглянемо, як приклади, деякі варіанти навчання психорегуляції, а саме: мобілізуючий варіант – як основна установка цього варіанту на максимальну мобілізацію; заспокійливий варіант – це установка на спокійний стан перед стартом або після змагань, саме цей варіант рекомендується в інтелектуальних іграх - шахах; технічний варіант – установка на технічну сторону шахових гри, він рекомендується для спортсменів з нестабільною, початковою технікою і її порушеннями під час спортивної гри; антиагресивний варіант з установкою на зняття агресії і попередження агресивної поведінки по відношенню до суперника [38, с. 7; 39, с. 121].

Навчання психорегуляції включає комплексну частину навчання засновану на одночасному використанні психологічних і фізичних засобів (масаж, фізичні вправи). Використання масажних прийомів психорегулюючого тренування дозволяє створити умови для формування нових асоціативних зв'язків [40, с. 80].

4.3. Фізична підготовка шахістів

Шахи іноді сприймають як тільки інтелектуальну гру, не звертаючи увагу на фізичну форму спортсмена, яка насправді відіграє дуже важливу роль. Постійні фізичні тренування покращують кровообіг у тілі спортсмена і підвищують приток кисню до мозку, що впливає на швидкість мислення шахіста. Таким чином, фізичні вправи для це не тільки звичайна зарядка. Дослідження показують, що простий фітнес може посилювати когнітивні здібності шахіста. Отже, фізичні вправи допомагають активувати різні ділянки мозку та підтримувати їх в тонусі довгий час при напружених і тривалих партіях [40, с. 79].

Перед кожною грою дуже важлива коротка фізична розминка для шахіста. Легка фізична розминка перед турніром або перед тренуванням яка б включала махи руками, ходьбою по кімнаті, декілька хвилин розтяжки – розігрівають м'язи тіла та стимулюють кровообіг. Така активність впливає не тільки на організм а і робить мозок більш сприйнятливим до мислення. Фізичні навантаження і гра в шахи повинні чергуватися – короткі фізичні вправи під час довгих партій зменшують втому і дозволяють зберегти ясність думки.

Існує вправа «вухо-ніс»: за якою потрібно правою рукою взятися за кінчик носу, а лівою – за протилежне вухо, потім плеснувши в долоні, швидко поміняти руки. Така весела вправа активізує не тільки мозок а й допомагає скоординуватися перед шаховою партією.

В процесі фізичної розминки дуже важливим є використання масажу який пришвидшує фізичне відновлення та полегшує стресовий стан шахіста. Після використання сеансу масажу відбувається поновлення парасимпатичної системи, знижується рівень стресу, тривоги, настає розслаблення та покращується настрій і концентрація. Психофізіологічне відновлення сеансами масажу сприяє релаксації нервової системи і позитивно впливає на психоемоційний стан [40, с. 79].

Тривалість шахових змагань, на відміну від інших видів спорту, в середньому від 9 до 13 днів та до 9 год. у день. В такому надзвичайно

тривалому режимі шахових навантажень важливою стає фізична підготовка спортсменів, та їх витривалість.

Саме тому фізична підготовка шахістів передбачає розвиток витривалості, сили, швидкості, спритності та координації, а також загартовування організму та підтримку загальної працездатності для підвищення концентрації та стійкості під час тривалих партій. Вона спрямована на забезпечення як психічного, так і фізичного благополуччя, що є ключовим для досягнення високих результатів у шахах [41, с. 340].

Фізичні тренування зміцнюють м'язи корпусу: хороший тонус спини та преса допомагає зберігати правильну поставу протягом довгих годин за шахівницею. Важливим є і дихання – розвинені через спорт легені та вміння дихати рівно під час стресу допомагають мозку отримувати достатньо кисню. Дослідження показали, що під час турніру організм шахіста витрачає калорії майже як під час спорту: за 2 години гри може згоріти близько 560 калорій – приблизно стільки ж, скільки за годину тенісного матчу. У стресових ситуаціях мозок працює інтенсивніше, тому фізична підготовка допомагає витримати ці навантаження. Загалом експерти наголошують: «Фізична форма та робота мозку тісно пов'язані», тож треноване тіло дає перевагу за дошкою. Регулярний спорт знижує рівень стресу і покращує сон, що особливо важливо для турнірного гравця.

Взаємозалежність між фізичним навантаженням і когнітивними процесами шахіста потребує чіткої систематизації. Аналіз показує, що витривалість шахіста формує базу для концентрації уваги й підвищує здатність контролювати емоції в умовах шахового турніру. Для глибшого усвідомлення логіки підготовки шахіста необхідно структурувати зв'язки за видами фізичних вправ, механізмами їхнього впливу та результатами для інтелектуальної і психологічної підготовки.

Саме такий підхід дозволяє побачити цілісну картину й виокремити орієнтири, на основі яких буде вибудована методика шахових тренувань. Узагальнені положення такої методики приведені в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1..

Взаємозв'язок фізичних навантажень із концентрацією та стресостійкістю шахістів на етапі попередньої базової підготовки

Тип фізичних навантажень	Механізм впливу на організм шахіста	Результати для когнітивної сфери	Вплив на здатність протидіяти стресу	Педагогічна інтерпретація
Аеробні вправи (біг, плавання, велотренування)	Активізують серцево-судинну систему, підвищують оксигенацію мозку, стабілізують енергетичний обмін	Підвищення стійкості уваги, зростання швидкості реакцій, підсилення працездатності під час тривалих партій	Зменшення рівня тривожності, стабілізація емоційного стану	Сприяють формуванню довготривалої концентрації як базової передумови для стратегічного мислення
Силові вправи з помірним навантаженням	Розвивають м'язовий тонус, стимулюють вироблення ендорфінів, формують внутрішню дисципліну	Зростання самоконтролю та здатності зосереджуватися на завданні, зменшення розсіяності	Посилення психологічної витримки, розвиток здатності переносити напружені ситуації	Використовують ся як інструмент педагогічного впливу для формування волі та стійкості
Координаційні вправи (гімнастика, рухливі ігри, вправи на баланс)	Активізують сенсомоторні функції, інтегрують роботу кори головного мозку та нервової системи	Покращення здатності швидко переключати увагу, розвиток точності мислення	Формування готовності до несподіваних ігрових змін, контроль імпульсивних реакцій	Підтримують розвиток стратегічної гнучкості й підсилюють здатність адаптуватися до динамічних змін у грі
Вправи на витривалість (довготривалі циклічні тренування)	Розвивають здатність організму тривалий час працювати без виснаження, тренують нервову систему до стабільності	Формування здатності мислити без зниження ефективності впродовж кількох годин	Зменшення ризику психічного виснаження під час турнірів, стійкість до монотонного навантаження	Стають підґрунтям для виховання наполегливості та працездатності як педагогічних якостей
Дихальні та релаксаційні практики (йога, медитація, вправи на дихальний контроль)	Нормалізують роботу нервової системи, знижують рівень кортизолу, відновлюють енергетичний баланс	Підтримка ясності мислення, підвищення ефективності пам'яті	Здатність швидко відновлювати емоційну рівновагу, зниження впливу стресу	Використовують ся як педагогічні засоби для виховання внутрішнього самоконтролю та здатності зберігати стратегічний фокус

Наведені дані, у таблиці, демонструють як фізичні навантаження розвивають тілесні ресурси шахіста і безпосередньо впливають на його когнітивну продуктивність та психологічну стійкість. Кожен тип вправ створює свій ефект, а їхнє значення розкривається у взаємозв'язку: аеробні тренування підтримують працездатність, силові формують волю, витривалість, виховують наполегливість, а дихальні практики забезпечують емоційний баланс.

Саме на етапі вищої спортивної майстерності фізична підготовка шахістів має такі основні напрямки [41, с. 341]:

- загальне оздоровлення і зміцнення основних фізіологічних функцій організму під постійним медичним контролем. Ранкова гімнастика, фізкультурні хвилини, систематичні заняття у спортивному залі під керівництвом

досвідченого тренера - фахівця, регулярні тренування з власною вагою або легкими гантелями тощо;

- виховання здатності витримувати необхідні інтелектуальні та емоційні навантаження. Тут допомагають дихальні вправи і медитація. Вони покращують концентрацію та знижують стрес, а також допомагають зберегти спокій під час напружених шахових партій;

- підвищення загальної витривалості і працездатності. Корисні будуть такі вправи як: ходьба, біг, плавання, веслування, їзда на велосипеді і т. п.;

- здобуття і підтримання високого рівня спортивної форми під час тривалих змагань, до яких шахісти готуються заздалегідь, щоб максимально гарно проявити себе протягом всього періоду. Високорейтингові шахісти планують заздалегідь фізичні тренування, а також розклад прийому їжі і сну на кожен турнір, щоб максимально добре підготувати свій організм до тривалих навантажень. При цьому необхідно підтримувати збалансоване харчування, багате на вітаміни та мінерали і уникаючи продуктів, які викликають швидке зниження енергії. Дуже важливо пити достатньо води, для уникнення зневоднення, що знижує концентрацію;

- регулярні перерви для короткочасних фізичних вправ для шиї та плечей під час проведення шахових партій запобігають застою кровообігу та напруги м'язів.

Висновки до розділу 4.

Розглянуто взаємозалежності між традиційними видами підготовки, а саме теоретичною і практичною та сучасними видами психологічною та фізичною підготовками шахіста, яким необхідно більше приділяти увагу, кожна з яких сприяє подоланню інтелектуальних та емоційних навантажень.

Показано також, що слід звертати увагу на розвиток індивідуально-психологічних особливостей шахіста.

Доведено, що рівень майстерності шахіста має зв'язок з індивідуально-психологічними та фізичними особливостями спортсмена. Саме такі спортсмени досягають найвищих результатів у шаховому спорті.

Встановлено, що сеанси масажу й самомасажу дозволяють покращити спортивну працездатність шахістів і підвищують їхню результативності. У спортивному масажі в шаховому спорті, як і в інших видах спорту, застосовують попередній, тренувальний та відновний масажі з врахуванням індивідуальних особливостей спортсменів, рівня кваліфікації, режиму тренувань та графіку турнірів

ВИСНОВКИ

Під час виконання кваліфікаційної магістерської роботи, в ході наукових розвідок, було з'ясовано історичні факти на основі яких можна зробити наступні висновки.

1. Досліджено регіональні історичні факти початків гри в шахи, встановлено розвиток шахової гри і її вплив на соціальні та культурні аспекти життя у Миколаєві.

2. У ході аналізу роботи миколаївського шахового клубу за державності України висвітлено особливості роботи миколаївського шахового клубу в умовах триваючої російсько-української війни яка наклала свій негативний відбиток на тренувальний процес, змусивши перейти на он-лайн тренування, скорочення чисельності миколаївських шахістів тощо.

3. Показано стан та перспективи подальшого розвитку шахів у Миколаєві за рахунок проведенної агітаційної компанії —Шахи у школі серед закладів середньої загальної освіти міста та відкриття нових шахових навчальних відділень у мікрорайонах Намив і Корабельний.

4. Розглянуто методику підготовки шахістів у сучасних умовах. Показано, що крім традиційних видів підготовки треба більше приділяти увагу сучасним видам психологічної та фізичної підготовки шахістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криленко М. В. Енциклопедія історії України: У 10 т / Ред. кол. В. А. Смолій (голова) та ін. — К. : Наукова Думка, 2008. — Т. 5/Кон-Кю. — С. 337.
2. Федерація Шахів України / Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.ukrchess.org.ua/>.
3. Р. М. Шахи / Енциклопедія українознавства. У 10-х томах. Словникова частина / Головний редактор Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1954 — 1989; Перевидання в Україні. — Львів: Наукове товариство імені Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. Митрополита Андрея Шептицького, 2000. — Т. 10. — С. 3793 — 3794.
4. Електронний ресурс URL: http://history.org.ua/LiberUA/SprKnNik_1899/SprKnNik_1899.pdf.
5. Марцінковський І. Б. Історія початку розвитку шахового спорту в Миколаєві / І. Б. Марцінковський // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). — Київ, 2023. Вип. 6 (164). — С. 96–99.
6. Разінкін Є., Рижанов К. Шаховий Миколаїв. — Миколаїв: ІЛІОН, 2004. — 280 с.
7. Шахи в Україні [Електронний ресурс] // Матеріали з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Шахи в Україні](http://uk.wikipedia.org/wiki/Шахи_в_Україні) (дата звернення: 20.08.25).
8. Местная хроника [оголошення] // Южанин. — 1901. — 18 декабря. — № 321. — С. 2.
9. Местная хроника [оголошення] // Южная Россия. — 1903. у №№ 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 206.
10. Адреса-календарь, справочная книжка Николаевского Градоначальника на 1902 год. — Николаев: Русская типолитография, 1901. — 254 с.
11. Николаевское Шахматное Общество [оголошення] // Южная Россия. — 1902. — 21 сентября. — № 239. — С. 1.

12. Юрій Семенко. Шахи в Україні. Нариси з історії шахової гри на українській землі від Київської Русі до Української СРС та еміграції. – Мюнхен: Канадсько-Український бібліотечний центр, 1980. – С. 228.

13. Горбуров Е. Г. Шахматный турнир 1945 года. У кн. Е. Г. Горбуров. Знаки как символы эпохи. О знаках, жетонах и медалях, связанные с историей Николаева. – Николаев: издатель П. Н. Шамрай, 2014. С. 147.

14. У Миколаєві стартував «Меморіал Миколи Шелеста» [Електронний ресурс] // Миколаївська правда URL: <https://www.nikpravda.com.ua/u-mykolayevi-startuvav-memorial-mykoly-shelesta/>

15. Біографічний метод / Є. І. Головаха // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-35288>.

16. *Шідер Т.* Можливості та межі порівняльного методу в історичних науках: пров. з нім. // Філософія і методологія історії: зб. ст. / Під ред. І. С. Кона. К.: Прогрес. 1977. С. 145..

17. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. / І. С. Міронова. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. – 208 с.

18. Абстрагування - це концепція сприйняття.

ресурс URL:

<https://pedia.com.ua/navchannia/abstraguvannya-tse-protses-znannya.html>

19. Теоретичний метод дослідження: класифікація та приклади.

Електронний ресурс URL:

<https://blog.magistr.ua/teoretychnyj-metod-doslidzhennya/>

20. Сидорика В. Вплив історичних шахових особистостей на становлення морально-вольових якостей молодих спортсменів // Матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. студ., асп. та молодих учених "Актуальні проблеми спорту, фізичного виховання, здоров'я людини". – Миколаїв : НУК, 2021. – С. 16.

21. У Миколаєві поновили ремонтні роботи в Обласному шахово-шашковому клубі [Електронний ресурс] // Суспільне Миколаїв URL:
<https://suspilne.media/mykolaiv/73132-u-mikolaevi-ponovili-remontni-roboti-v-oblasnomu-sahovo-saskovomu-klubi/>.
22. Завершено реконструкцію Миколаївського шахового клубу [Електронний ресурс] // Голос України URL:
<https://www.golos.com.ua/article/345435>.
23. Горощенко Д. В. Звіт про роботу Миколаївської обласної дитячо-юнацької спортивної школи "Обласного шахово-шашкового клубу" ім. М. В. Шелеста за 2022 р. [Машинопис]. – Миколаїв, 2023. – 31 с.
24. Горощенко Д. В. Звіт про роботу Миколаївської обласної дитячо-юнацької спортивної школи "Обласного шахово-шашкового клубу" ім. М. В. Шелеста за 2023 р. [Машинопис]. – Миколаїв, 2023. – 31 с.
25. Горощенко Д. В. Звіт про роботу Миколаївської обласної дитячо-юнацької спортивної школи "Обласного шахово-шашкового клубу" ім. М. В. Шелеста за 2024 р. [Машинопис]. – Миколаїв, 2024. – 35 с.
26. Горощенко Д. В. Проект звіту про роботу Миколаївської обласної дитячо-юнацької спортивної школи "Обласного шахово-шашкового клубу" ім. М. В. Шелеста за 2025 р. [Машинопис]. – Миколаїв, 2025. – 30 с.
27. Електронний ресурс URL:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D1%85%D0%B8>
28. Миколаївщина в історії України: у 2-х частинах / Упорядник В. П. Бойченко. За наук. редакції к.п.н. Н. М. Огренич. Частина перша. – Миколаїв: ОППО, 2009. – С. 193–194.
29. Електронний ресурс URL:
Шанковський А.З., Улізько В.М., Бойчук Р.І. Шляхи покращення процесу підготовки шахістів // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2022. Вип. 5 (150). – С. 80–86.
30. Пітин М.П. Теоретична підготовка спортсменів у шахах. ЛДУФК – Львів, 2013. – С. 153-161. URL:<file:///C:/Users/GARRI/Downloads/teoreticheskaya-podgotovka-sportsmenov-v-shahmatah.pdf>

31. Теоретична підготовка шахиста. URL:
<https://189131.selcdn.ru/leonardo/uploadsForSiteId/48405/texteditor/4c91e1c4-40c0-460f-b781-806ecff4e4f9.pdf>
32. Аникеев Ю. В. Обґрунтування значущості психологічної підготовки спортсменів у інтелектуальних видах спорту. Харківська державна академія фізичної культури та спорту. – Харків, 2019. – С. 4.
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obosnovanie-znachimosti-psihologicheskoy-podgotovki-sportsmenov-v-intellektualnyh-vidah-sporta/viewer>
33. Підготовка до турніру. Психологічна підготовка шахиста до змагань.
URL: http://megachess.net/School_psychology_podgotovka
34. Психологія шахової боротьби. Внутрішній суперник в шаховій боротьбі. Психологічна стійкість до стресу в шахах. URL:
<https://ecoohotnadzor31.ru/uk/psihologiya-shahmatnoi-borby-vnutrennii-sopernik-v-shahmatnoi-borbe.html>
35. Гринь О.Р. Психологічне забезпечення та супровід підготовки кваліфікованих спортсменів: Навч. посібник.—К.:Олімпійська література, 2014.. – 276 с.
36. Коробейніков Г. В. Оцінювання психофізіологічних станів у спорті. – Львів : ЛДУФК, 2013. – 312 с.
37. Zaccaro S. J. Self-efficacy, adaptation and adjustment. New York : Plenum, 1995. P. 305–328.
38. Сидорика В. Формування умінь психологічної саморегуляції на різних етапах спортивного вдосконалення // І Всеукраїнська наукова конференція «Сучасні погляди молоді на фізичну культуру, спорт та здоров'я людини». Харківська державна академія фізичної культури. – Харків, 2023. С. 7. URL:
<https://us04web.zoom.us/j/79331072373?pwd=RqhQ0h6ywxCRCSxw8NSITSpQO3UO8e.1>
39. Сидорика В., Сокол О. Психічна саморегуляція на різних етапах спортивного вдосконалення // Гуманітарний вісник НУК: збірник наукових праць. Випуск 16. – Миколаїв: Ілліон, 2023. – С. 118–122.

40. Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Розвиток фізичної культури та спорту в сучасних умовах: новітні виклики, проблеми та перспективи» (31 жовтня 2025 р.). Марцінковський І. Б., Сидорика В. І. Особливості застосування масажу у шахістів для підвищення спортивної працездатності. Гуманітарний вісник НУК: збірник наукових праць. Випуск. 18. Миколаїв: Ілліон, 2025. С. 78-80.

41. Шанковський А.З. / А.З. Шанковський // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2025. Вип. 3К (188). – С. 338–342.

42. Електронний ресурс URL: Шахи. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності.

https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Sport/Programy_navchalni/2019/shahi.pdf